

Wie we zijn en wat we willen

Een politieke plaatsbepaling voor GroenLinks

Wijnand Duyvendak

Wie we zijn en wat we willen

Een politieke plaatsbepaling voor GroenLinks

Wijnand Duyvendak

Inhoudsopgave

Inleiding	5
1. Klein is het nieuwe groot	7
2. Oude tijden komen niet meer terug	11
3. Groen en links: een maatschappij heeft een economie maar is geen economie	13
4. Een unieke positie	33
5. De attitude van GroenLinks	41
Tot slot: op naar een evenwichtige samenleving	45

Colofon

Tekst: Wijnand Duyvendak

Website: www.wijnandduyvendak.nl en www.tripleturnaround.nl

Redactionele adviezen: Gerrit Pas

Boekverzorging: Daniel Hentschel

Uitgave van Bureau de Helling – Wetenschappelijk Bureau GroenLinks

Oudegracht 312, Postbus 8008, 3503 RA Utrecht

Telefoon: 030 23 999 00

E-mail: bureaudehelling@groenlinks.nl

Website: <http://bureaudehelling.nl>

ISBN/EAN 978-90-72288-53-0

NUR 754

Inleiding

‘Alles moet onderwerp van discussie kunnen zijn. We moeten niks uitsluiten’, zegt Maarten van Poelgeest, politiek leider van GroenLinks in Amsterdam, daags na het aftreden van Jolande Sap in de media. Van Poelgeest suggereert dat de partij zou kunnen besluiten ‘Links’ uit de naam te schrappen. Of te fuseren met de Partij van Arbeid.

Ik ben verbaasd en stuur Maarten een smsje. Hij antwoordt: ‘Partij is slechts een vehikel voor idealen. Discussie moeten we starten bij wie we zijn en wat we willen. Vooral over onze “linkse” identiteit is veel verwarring.’ Enkele dagen voor Van Poelgeest hebben de voormalige GroenLinks-politici Joost Lagendijk en Ineke van Gent openlijk betwijfeld of er voor de partij in de komende jaren nog wel een zelfstandige rol is weggelegd. Ze stellen in *Vrij Nederland* de vraag of een fusie met de Partij van de Arbeid niet overwogen zou moeten worden. Ik ben verrast.

De verkiezingsnederlaag op 12 september was ongekend groot: de partij verloor 60 procent van haar aanhang – 400.000 kiezers zijn weggelopen, er resteerden slechts 4 Tweede Kamerzetels. De landelijke partijtop ging maanden ruziënd over straat en liet een pijnlijk politiek amateurisme zien. De kiezers vonden de partij niet langer het vertrouwen waard. Maar is de grote nederlaag een reden om het bestaansrecht van GroenLinks ter discussie te stellen? Twee jaar eerder behaalde GroenLinks nog ruim tien zetels bij de Tweede Kamerverkiezingen, een resultaat dat nog werd overtroffen bij de Provinciale Statenverkiezingen een klein jaar later. GroenLinks boekt verkiezing na verkiezing goede resultaten op lokaal niveau en bestuurt al jarenlang met veel succes in grote en kleinere steden mee. Is het verlies bij de Tweede Kamerverkiezingen niet vooral te wijten aan de partijtop en niet of veel minder aan het programma van de partij?

De opmerkingen van Maarten van Poelgeest, Joost Lagendijk en Ineke van Gent vind ik ook vanuit een internationaal perspectief gezien eigenlijk onbegrijpelijk. Neem alleen al onze buurlanden: zowel in Duitsland als in België floreren onze groene zusterpartijen. In Duitsland kunnen de Grünen gemiddeld genomen de laatste jaren rekenen op rond de 10 procent van de stemmen, en in België behaalden bij de verkiezingen in oktober 2012 het Vlaamse Groen 8 procent en het Waalse Ecolo 12 procent. Er zijn verschillen tussen de politieke cultuur en de politieke situatie in Nederland, België en Duitsland, maar de overeenkomsten zijn veel groter. En de verschillen verklaren zeker niet waarom deze partijen vier keer meer stemmen behalen dan GroenLinks. Je zou zelfs kunnen beweren dat Groen en Ecolo het lastiger hebben dan GroenLinks vanwege de strijd tussen Vlamingen en Walen, en de Duitse Grünen ook hinder hebben van twisten binnen de partijleiding.

Onderzoek laat zien dat verreweg de meeste kiezers bij de laatste verkiezingen zijn afgehaakt omdat ze eenvoudigweg geen vertrouwen hadden in GroenLinks en haar vertegenwoordigers. Die enquêtes tonen ook nog iets anders: steeds meer mensen weten niet meer precies waar de partij voor staat, hoe ze de partij politiek moeten plaatsen. Symbolen van deze verwarring zijn de voorstellen rondom het ontslagrecht en de steun voor de missie naar Kunduz.

‘Wie we zijn en wat we willen’ is een relevante vraagstelling. Ze heeft me uitgedaagd. Meer dan vier jaar geleden nam ik afscheid van de actieve politiek. De afgelopen jaren pakte ik het campagnehandwerk in de milieubeweging weer op en publiceerde in 2011 een reconstructie en analyse van 25 jaar groene politiek in het boek *Het groene optimisme. Het drama van 25 jaar klimaatpolitiek*. Ik had de afgelopen jaren weinig contacten met GroenLinks. In juni 2012 belde campagneleider Jesse Klaver me op met de vraag of ik op de fractie in Den Haag met het oog op de verkiezingen wilde komen meehelpen. De toestand van de partij ging me aan het hart en ik zei ja. Jolande Sap en GroenLinks verdienen zoveel beter. Het was een hernieuwde kennismaking met de actieve politiek en de partij. Ondanks alle problemen en de slechte uitslag, besefte ik in de zomermaanden alleen maar des te sterker hoe onmisbaar GroenLinks is. Vanuit deze betrokkenheid heb ik dit pamflet geschreven. Het bouwt overigens voort op de conclusies die ik trok in *Het groene optimisme*.

GroenLinks is nooit bang geweest om nieuwe onderwerpen te agenderen en om als het nodig was tegen de stroom in te roeien. GroenLinks is altijd een partij geweest van pioniers en vrijdenkers. De partij praat niet iedereen naar de mond en heeft lef. De crisis die GroenLinks getroffen heeft, is een logisch moment om haar politieke plaatsbepaling opnieuw te doordenken. Een nieuwe leiding moet de band met de weggelopen kiezers herstellen. Wat wordt het verhaal om het gesprek met de kiezers mee aan te gaan?

Dit pamflet gaat over grote maatschappelijke problemen en over oplossingen. Vanzelfsprekend is het niet volledig. Ik herhaal hier niet alle standpunten die GroenLinks zo de moeite waard maken. Ook al wordt niet nader ingegaan op emancipatie, Europa, discriminatie, ontwikkelingssamenwerking of onderwijs, het betekent niet dat ik deze onderwerpen onbelangrijk vind. Het is in de eerste plaats een verkenning van nieuwe invalshoeken en thema’s. Een volgende stap zou moeten zijn om hieruit concrete politieke prioriteiten te distilleren. Dit pamflet kent slechts één ambitie: het politiek-inhoudelijke debat binnen GroenLinks te voeden, opdat de partij er zo snel mogelijk weer klaar voor is om er flink tegenaan te gaan.

Amsterdam, december 2012
Wijnand Duyvendak

1. Klein is het nieuwe groot

*'We leven in een geweldige tijd.
De vrijheid die we hebben.
Wat we allemaal weten en kunnen.
Hoe we met elkaar verbonden zijn.
De wereld is klein geworden.
Ieder van ons kan iets op de agenda zetten.
En gehoord worden.
En toch wachten we, als het over de economie gaat, op iets groots.
Maar dat komt niet.
De macht is niet meer aan groot.
De kracht is aan klein.
Misschien realiseer je je dat niet eens.
Maar wat je elke dag doet, maakt het verschil.
Elke handeling, hoe klein ook, zet iets in beweging.
Al die handelingen bij elkaar zorgen voor de grote, de echte verandering.
Een verandering naar een andere economie.
Eerlijker. Menselijker. Groener.
De keus is aan jou.
Want samen maken we van klein het nieuwe groot.'*

Dit is de uitgeschreven – en iets ingekorte – tekst van een *commercial* die de Triodos Bank begin juli 2012 lanceerde. De video was al snel een hit op YouTube. Hij appelleert aan een breed gevoeld sentiment en verwijst naar een nieuwe praktijk die snel opgang maakt: de 'wij-doen-het-zelvers' (*Do It Yourself*). In juni 2012 maakte *De Groene Amsterdammer* er een *special* over. 'Er is een ander Nederland dat meestal onder de radar van de media blijft. En ook buiten het zicht van al diegenen die het afgelopen decennium steen en been klaagden over de "verharding" van de samenleving en de "verhuffering" van het debat', schrijft Henri Beunders in het weekblad. 'Wie een nauwkeurige blik onder de radar werpt die ziet een opmerkelijke verschuiving ten goede. Het actieve burgerschap groeit en bloeit als nooit tevoren. Overal schieten initiatieven van individuen als paddenstoelen uit de grond. Of het nu gaat om het helpen van de oude medemens, het oprichten van een eigen school, het opkalfateren van een verloederde winkelstraat, of het gezamenlijk opwekken van zonne-energie op het dak, de gemeenschappelijke noemer van al deze initiatieven is deze: we wachten niet langer op die overheid.'

De wij-doen-het-zelvers zijn in deze gedaante een nieuwe verschijning. Maar ze sluiten aan bij een langjarige traditie van verenigingsleven en gemeenschapsvorming: denk bijvoorbeeld aan de eerste woningbouwverenigingen, volkstuinverenigingen, fanfares en voetbalclubs.

Aan het einde van de vorige eeuw zijn publieke voorzieningen (gezondheidszorg, onderwijs, energievoorziening, openbaar vervoer, zorginstellingen) de markt op gestuurd, onderworpen aan schaalvergroting, en als gevolg hiervan 'uit de belevingswereld van de burger verdwenen', zoals Jos van der Lans het treffend omschrijft. Burgers werden benaderd als klant en gingen zich daar vervolgens ook naar gedragen: wederzijds wantrouwen is het resultaat. De publieke zaak bleef ontheemd achter, de burger heeft nog weinig zelf in de hand.

De wij-doen-het-zelvers zijn hier een directe reactie op. *Amsterdam Energie*, een energiecoöperatie uit de hoofdstad, schrijft in haar manifest: 'We kijken hoe het anders kan. Daar hebben we zin in: zelf doen, zelf besturen, op kleinere schaal. We kunnen de wereld zo niet even veranderen. Maar onze stad wel. En ons huis al weer sneller.' Het gaat om zelfvoorziening en autonomie. Men wil onafhankelijk zijn van de grote energiemaatschappijen. Er klinkt ook scherpe kritiek op de politiek in door: 'We zijn het wachten op de overheid beu. De verduurzaming van de Nederlandse energievoorziening moet en kan sneller. Er zijn lokaal veel mogelijkheden om dit op te pakken', aldus de Utrechtse energiecoöperatie *EnergieU*. Anne Marieke Schwencke, die een inventarisatie maakte van de energie-initiatieven, telde alleen op dit terrein al meer dan driehonderd recent gestarte collectieven. In haar rapport verwijst ze ook naar de term 'prosumenten': een samentrekking van producent (eigenaar) en consument, waarmee deze initiatieven te omschrijven zijn.

Iedereen die onze oostgrens passeert, kent de ervaring: de verwondering over de enorme aantallen windmolens en de vele daken (en steeds vaker ook velden) vol met zonnepanelen. Hier is klein daadwerkelijk het nieuwe groot: van alle elektriciteit afkomstig uit hernieuwbare bronnen is slechts 7 procent in handen van de klassieke grote energiebedrijven. Burgers en boeren hebben het heft in handen genomen. Bijna een kwart van de elektriciteit in Duitsland wordt inmiddels duurzaam opgewekt. De enorme groei van zonne- en windenergie is, behalve het gevolg van de inspanningen van veel burgers, ook het directe resultaat van politiek beleid: de keuze van de rood-groene regering (1998–2005) om op grote schaal hernieuwbare energie te gaan stimuleren. De Duitse Grünen zijn deel van deze beweging van 'zelfopwekkers', hebben aan de wieg ervan gestaan, en op politiek niveau op ieder moment dat ze konden er een *boost* aan gegeven.

De Grünen zijn voor mij een belangrijke inspiratiebron. Het is goed om nauwkeurig de Grünen te bestuderen, zoals het trouwens ook nuttig is om te beseffen dat er tussen deze partij en GroenLinks belangrijke verschillen bestaan. De Grünen zijn veel groener dan GroenLinks, maar de ontstaansgeschiedenis is ook een andere. De Grünen komen direct voort uit de Duitse milieubeweging. De Grünen waren begin jaren tachtig de eerste echte bundeling op nationaal niveau van een grote verscheidenheid aan lokale en regionale groene initiatieven. Duitsland kende veel minder dan Nederland sterke nationale milieuorganisaties. De Grünen waren de politieke vertaling van deze basisgroepen: ze gaven deze een stem in het politieke

systeem. De sociaaldemocraten en de christendemocraten maakten in de jaren tachtig in Duitsland de dienst uit en stonden nauwelijks open voor het nieuwe groene gedachtegoed. In deze context was het logisch dat de nieuwe, tot dan toe versplinterde, groene emancipatiebeweging zelf de krachten bundelde en een politieke partij oprichtte.

GroenLinks komt niet voort uit milieuorganisaties. GroenLinks is een fusieproject van vier kleinere progressieve partijen: PPR, PSP, CPN en EVP. Het lag zeer voor de hand om de nieuwe partij bij de oprichting – precies ten tijde van de Eerste Klimaatgolf van 1989 – ‘GroenLinks’ te dopen. Maar dat ‘Links’ moest er wel bij. De Grünen hebben zich in Duitsland knap in het politieke centrum gemanoeuvreerd, zonder hun progressieve agenda te verloochenen. De CDU voelde zich na de ramp met de kerncentrale in Fukushima zo door de Grünen bedreigd dat kanselier Merkel zich gedwongen zag het belangrijkste agendapunt van de Grünen, sluiting van de kerncentrales, ten uitvoer te brengen.

De banden van GroenLinks met de Grünen zijn tamelijk nauw. GroenLinks is ook een actief lid van de Europese Groene Partij, zoals GroenLinks ook altijd prominente politici heeft afgevaardigd naar het Europees Parlement. Het is een diepe overtuiging van de partij dat Nederlandse problemen internationale problemen zijn, en dat er nog slechts zelden plaats is voor zuiver nationale oplossingen. Meer en meer ontwikkelt de groene politiek zich tot een herkenbare vierde stroming, naast de liberale, de sociaaldemocratische en de christendemocratische stroming.

GroenLinks is nu in mineur. Dat is na alle conflicten en de slechte verkiezingsuitslag ook niet zo gek. Om weer omhoog te kunnen kijken, bieden de ontwikkeling van de wij-doen-het-zelvers, de Duitse Grünen, en de groene politiek in het algemeen, interessante aanknopingspunten. Straks meer daarover.

2. Oude tijden komen niet meer terug

GroenLinks heeft helaas enige ervaring met verkiezingsnederlagen. Bij de Tweede Kamerverkiezingen in 2006, met Femke Halsema als lijsttrekker, valt de fractie terug van 8 naar 7 zetels. De SP is bij deze verkiezingen de grote winnaar en behaalt 25 zetels. D66, dat samen met CDA en VVD, Balkenende II mogelijk maakte, wordt gehalveerd en houdt 3 zetels over. Na de verkiezingen in 2006 zijn Balkenende en Bos tot elkaar veroordeeld. Samen met de ChristenUnie vormen ze Balkenende III.

De nederlaag, hoewel lang niet zo groot als in 2012, komt bij GroenLinks hard aan. Lang stond de partij hoog in de peilingen, maar deze virtuele winst kan niet worden verzilverd. Bij de formatie lijkt het erop alsof de partij zichzelf buitenspel zet; de ChristenUnie maakt hier handig gebruik van.

Een commissie onder leiding van Bram van Ojik mag onderzoek gaan doen naar de oorzaken van de nederlaag. Bart Snels, destijds directeur van het Wetenschappelijk Bureau van GroenLinks, en stafmedewerker Noortje Thijssen publiceren in dit kader *De tijd vooruit. Modernisering en de politieke positie van GroenLinks*. Zij concluderen een half jaar na de verkiezingen: 'De economie zit nu weer in de lift. Naar verwachting is de komende jaren sprake van aanzienlijke economische groei. Dat opent nieuwe perspectieven voor progressieve partijen en neemt de wind uit de zeilen van partijen met een antimoderne opstelling. De aantrekkende politiek-economische conjunctuur zal de moderniseringspartijen in de kaart spelen. GroenLinks maakt in de nabije toekomst een goede kans om daarvan electoraal de vruchten te kunnen plukken.'

Snels en Thijssen voorspellen in hun boekje voor de jaren na 2007 een 'aanzienlijke economische groei'. We weten nu, hoezeer zij het – overigens samen met zeer veel anderen! – mis hebben gehad. In 2008 dook de westerse wereld in een diepe recessie. In de jaren erna moddert de economie in de westerse wereld voort. En economen zijn nog steeds somber gestemd. De vraag is of de oude tijden met een economische groei van drie procent of meer zullen herleven, of dat deze niet meer terug zullen komen. Voor dit laatste valt veel te zeggen: de factoren voor hoge groei zijn allemaal verdwenen. De bevolkingsgroei is tot stilstand gekomen, grondstoffen worden schaarser en duurder, de tijd van goedkope olie is voorbij, en de positieve effecten van de onderwijsdemocratisering vlakken af. Het is heel onwaarschijnlijk dat een economische groei zoals we die in de decennia na de Tweede Wereldoorlog hebben gekend, nog terugkomt. Maar we moeten op dit terrein voorzichtig zijn met voorspellingen.

Er is meer. Is het westerse ontwikkelingsmodel niet überhaupt onhoudbaar? We leven op veel te grote voet. Voor het huidige consumptieniveau op aarde zou de planeet twee tot drie keer zo groot moeten zijn, als we haar draagkracht in acht nemen. De verwachting is dat de wereldbevolking in 2050 is toegenomen tot 9 miljard mensen. In China, India, Latijns-Amerika, en ook in Afrika is sprake van grote

economische groei. In deze landen neemt de armoede af en groeit de middenklasse. Dat is een zeer verheugende ontwikkeling. Maar als al deze 9 miljard mensen in 2050 hetzelfde welvaartsniveau willen bereiken als wij nu in Europa hebben, dan moet de wereldeconomie vijftien maal zo groot zijn. De planeet kan dat eenvoudigweg niet dragen. De huidige economische groei is gebaseerd op uitbuiting van natuurlijke hulpbronnen, is een grote aanslag op de biodiversiteit, en leidt tot een gevaarlijke opwarming van de aarde. Daarmee holt ze de basis voor een verdere toename van de welvaart uit. Zoals wel wordt gezegd: ecologie is langetermijneconomie. Als we de welvaart op aarde eerlijk willen delen, dan moeten de westerse landen ruimte maken voor de ontwikkelingslanden, en kunnen ze onmogelijk terug naar de groeicijfers van de vorige eeuw.

Snels en Thijssen schetsten in 2007 een perspectief van voortgaande economische groei en modernisering, dat de plaats van GroenLinks in het politieke krachtenveld voor hen definieert. Ik ben ervan overtuigd dat de context waarin GroenLinks nu moet opereren een andere is: een diepe financiële en economische crisis, terwijl de rest van de wereld op de deur klopt om economische kansen. Het oude ontwikkelingsmodel is niet meer houdbaar, vanuit sociaal en ecologisch perspectief. 'De huidige neoliberal geïnspireerde economie is in vele bedjes ziek', zoals de Belgische zusterpartij Groen het zo mooi omschrijft. We kunnen de crisis niet te lijf door op de oude voet verder te gaan. 'We kunnen niet doen alsof de crisis niets te maken heeft met onze levenswijze. De crisis is het resultaat van een denkwijze waarin kortetermijnwinst boven alles gaat', aldus de Grünen in hun verkiezingsprogramma uit 2009. Het kabinet-Rutte II, waarin VVD en PvdA samenwerken, ontkent de nieuwe werkelijkheid. Zij pakt noch de oorzaken van de ecologische crisis, noch de oorzaken van de financiële crisis aan, maar meent via een klassiek bezuinigingsprogramma de oude economie een herstart te kunnen laten maken. Uiteindelijk brengt ons dit alleen maar verder achterop.

Dick Pels en Pepijn Vloemans, werkzaam bij het Wetenschappelijk Bureau van GroenLinks, concluderen in een opiniestuk in *de Volkskrant* kort na de verloren verkiezingen van 2012: 'GroenLinks is een groene, linkse en vrijzinnige partij. Dat verhaal staat als een huis. Maar GroenLinks heeft zich in deze crisistijd wellicht onvoldoende gerealiseerd dat deze waarden stuk voor stuk een hardere kritiek op het kapitalisme en de neoliberale cultuur noodzakelijk maken.'

Ik ben ervan overtuigd dat we ons erop moeten instellen dat (zeer) beperkte groei en grondstoffenschaarste permanent zullen zijn. Klassieke verdelingsvraagstukken keren daarmee des te scherper terug op de politieke agenda. En de nieuwe tijden dwingen ons om opnieuw onze verhouding tot de economie te overdenken. Dit is geen straf, maar biedt vooral nieuwe kansen. *Groen* en *Links* zijn broodnodig.

3. Groen en links: een maatschappij heeft een economie maar is geen economie

In de 19de en de 20ste eeuw heeft de arbeidersbeweging het industriële kapitalisme aan banden weten te leggen: kinderarbeid werd verboden, de woningwet ingevoerd, later volgden de 8-urige werkdag, cao-lonen, arbo-wetgeving, en werkloosheidsuitkeringen. Het resultaat was dat er een zekere balans werd gevonden tussen de noodzakelijke economische dynamiek en de gewenste sociale bescherming en emancipatie van de arbeiders. De welvaart nam toe en velen konden hiervan profiteren. De socialistische beweging liep voorop in het temmen van het harde industriële kapitalisme, met steun overigens van christendemocraten en verlichte liberalen. Dezelfde strijd wordt nu in de opkomende economieën gestreden, en is in het westen natuurlijk ook nooit helemaal ten einde. In dit verband is het overigens tragisch om te zien hoe de Nederlandse vakbeweging, in feite omdat ze zo succesvol is geweest, nu worstelt met haar rol.

Terwijl het industriële kapitalisme in de westerse wereld redelijk getemd is, kwam het financiële kapitalisme in de laatste decennia van de vorige eeuw tot volle wasdom. Nieuwe financiële producten werden ontwikkeld, de snelheid van het kapitaalverkeer groeide ongekend, de kredietverlening schoot omhoog, en de bonussen reikten tot duizelingwekkende hoogten. Slachtoffer van het financiële kapitalisme zijn niet haar werknemers, maar is vanaf 2008 de gehele wereldeconomie. Het financiële kapitalisme heeft de hele economie in de houtgreep genomen: het systeem is instabiel geworden, de ongelijkheid toegenomen en de werkloosheid gegroeid.

Zoals de arbeidersbeweging ijverde voor sociale wetgeving en emancipatie, zo knokt de milieubeweging sinds de jaren zeventig voor het aan milieugrenzen binden van onze economie. Zij heeft daarmee grote successen geboekt: in de westerse wereld is de directe gezondheidsschade als gevolg van productie en consumptie enorm gedaald (lood ging uit de benzine, fosfaten uit de wasmiddelen, zwaveldioxide uit de schoorstenen). Op het vlak van de mondiale milieuproblemen is nog veel minder vooruitgang geboekt: de concentratie broeikasgassen in de atmosfeer stijgt, de biodiversiteit neemt snel af en de grondstoffen raken in hoog tempo uitgeput. Van een groene economie is nog geen sprake.

GroenLinks staat in deze traditie van *groene* en *linkse* politiek. Ecologie, rechtvaardigheid en vrijheid zijn kernbegrippen in het denken van de partij. Middenin de crisis in 2012 heeft deze missie nog niets van haar actualiteit verloren. De centrale opgave voor GroenLinks is nu het financiële kapitalisme te beteugelen en de milieudegradatie te keren. Daartoe dient de economie ingekaderd te worden. Of zoals de kritische econoom Karl Polanyi stelde: *'Een maatschappij heeft een economie maar is geen economie.'*

De vraag is steeds vaker alleen nog maar: is het efficiënt? Of: is het productief? Veel te vaak neemt een economisch oordeel de plaats in van een morele beoordeling. Groene partijen beijveren zich om de moraal weer terug te brengen in de politiek: de zakjapanner kan niet zonder kompas. Ook voor de economie zou de vraag dienen te zijn: is het waardevol of wellicht waardeloos? Waar vinden we de balans tussen de economische dynamiek en de groene en sociale noden?

Wat is het kompas van de Groene partijen? In het uitgangspuntenprogramma van GroenLinks uit 2008, *GroenLinks, Partij van de toekomst*, wordt het zo verwoord: 'GroenLinks staat voor ecologische duurzaamheid en sociale rechtvaardigheid. De economie staat altijd in dienst van het milieu en het welzijn en geluk van de mens. Waar deze wordt geschaad door voortgaande groei, kiezen we voor krimp.' Het eerste hoofdstuk van het verkiezingsprogramma van de Grünen uit 2009 begint aldus: 'De door mensen veroorzaakte klimaatverandering bewijst hoe onverstandig onze economie is. De mondiale financiële en economische crisis laten zien dat onze economie tot catastrofale gevolgen leidt.' De conclusie luidt: 'Onze economie verdient een nieuw fundament.'

In hun beginselprogramma uit 2002, *Die Zukunft ist grün*, beklemtonen de Grünen te ijveren voor ecologie, zelfontplooiing, rechtvaardigheid en een levendige democratie. 'Milieubescherming is een vraag van rechtvaardigheid. Het verbruik van natuurlijke hulpbronnen beperkt de keuzemogelijkheden van toekomstige generaties, hun kans op zelfontplooiing.' Rechtvaardigheid is een centraal begrip bij de Grünen. Ze pleiten voor een rechtvaardige verdeling van de goederen en een rechtvaardige deelname van iedereen aan het maatschappelijk leven. Met nadruk voegen ze hier aan toe ook te ijveren voor 'rechtvaardigheid in de ruimte' (met mensen elders in de wereld) en voor 'rechtvaardigheid in de tijd' (met de generaties die na ons komen). Rechtvaardigheid betekent ten slotte: 'een gelijk recht op vrijheid.'

Groene partijen zijn uniek omdat ze zich baseren op een breed vrijheidsbegrip: dit omvat zowel de zogenoemde 'negatieve' vrijheid (van meningsuiting, om bezit te verwerven, et cetera), als de 'positieve' vrijheid (herverdeling van hulpbronnen om vrijheid waar te kunnen maken). Daarnaast gaan groene partijen uit van een breed idee van rechtvaardigheid ('hier en nu', 'in ruimte' en 'in tijd'). Milieudegradatie en sociale ongelijkheid – beide verdeelvraagstukken – zijn in de ogen van groene partijen de grootste hindernissen op weg naar een vrije en rechtvaardige samenleving. 'Milieu' en 'sociaal' zijn de kernthema's. Het boetseren van onze economie in een groene en sociale richting biedt de kans om deze issues aan te pakken.

Het is de kunst deze wat algemene noties te vertalen in concrete politieke perspectieven. Hoe beteugelen we de negatieve invloed van de economie? Hoe bereiken we een grotere rechtvaardigheid, een samenleving waarin iedereen een gelijk recht op vrijheid heeft om zijn dromen na te jagen? Hoe brengen we onze economie in overeenstemming met de draagkracht van de aarde? Kortom, waar vinden we de verbinding tussen Groen en Links?

Altijd opende het verkiezingsprogramma van de Grünen met een groene paragraaf, tot het programma voor de Bondsdagverkiezingen in 2009. Toen zetten de Grünen de hervorming van de economie voorop. Ze realiseerden zich, mede door de financiële crisis van 2008, dat aanpassingen van het economisch systeem en het economisch denken dringend gewenst zijn om de politieke agenda van de partij in de praktijk te kunnen brengen.

Groene en sociale politiek kan alleen vorm krijgen als we bereid zijn te sleutelen aan ons economische systeem. Economische hervormingen zijn een voorwaarde voor een succesvolle aanpak van milieudegradatie en een politiek van eerlijk delen en gelijke kansen. Het draait dan om de volgende unieke vijfslag:

1. Beperk de macht van de financiële markten, banken en aandeelhouders
2. Versterk de solidariteit; verklein de inkomensverschillen
3. Versterk het publieke domein en democratiseer de publieke diensten
4. Geef mensen grip op hun tijd en kies voor immateriële groei
5. Reken eerlijke prijzen: voer de ecotaks in

Dit zijn – deels nieuwe – onderwerpen die een centrale plek verdienen in de politieke praktijk van GroenLinks. Alle vijf dragen ze direct en concreet bij aan het realiseren van zowel onze groene als onze sociale agenda. Deze zijn inderdaad onverbreekbaar met elkaar verbonden.

1. Beperk de macht van de financiële markten, banken en aandeelhouders

‘We kunnen niet op deze wijze blijven voortgaan. De crisis van 2008 bracht in herinnering dat het ongebreidelde kapitalisme zijn eigen grootste vijand is’, schrijft de Britse historicus Tony Judt in het boek *Het land is moe. Verhandeling over onze ontevredenheid* (2010). ‘Dertig jaar lang hebben we de jacht op materieel eigenbelang als een deugd beschouwd. We weten wat dingen kosten maar hebben geen idee wat ze waard zijn.’ Judt beklemtoont dat het een keuze is om de samenleving zo vorm te geven als we nu doen. ‘Veel van wat vandaag de dag ‘vanzelfsprekend’ lijkt – de obsessie met het scheppen van rijkdom, de voorliefde voor privatiseringen in de particuliere sector, de groeiende ongelijkheid tussen rijk en arm – dateren uit de jaren tachtig van de vorige eeuw. En dat geldt zeker voor de retoriek: kritiekloze bewondering voor een onbegrensde vrije markt, minachtig van de publieke sector en het waandenkbeeld van onbeperkte groei.’

Ik ben een kind van de jaren zeventig. In die tijd was het *bon ton* om neerbuigend terug te kijken op de naoorlogse decennia. Mijn kijk op deze periode veranderde na lezing van Judt’s indrukwekkende studie *Na de oorlog. Een geschiedenis van Europa*

sinds 1945 (2005). Judt benadrukt in dit boek hoe uniek in de jaren vijftig en zestig het streven naar gelijkheid, het zoeken naar een balans tussen arbeid en kapitaal, en de opbouw van een verzorgingsstaat zijn geweest. In *Het land is moe* borduurt Judt hierop voort: 'Na de oorlog waren economen, politici, commentatoren en burgers het er dertig jaar lang over eens dat het verstandig beleid was om uit te gaan van hoge overheidsuitgaven.' De politiek verdiende de ruimte om het economisch leven op alle niveaus te beïnvloeden. 'Wie het daar niet mee eens was werd gezien als een curiosum uit een vergeten verleden, als een malle ideoloog die wereldvreemde principes nastreefde, of als een verdediger van eigenbelang en privéwinsten ten koste van het algemeen welzijn. De markt moest zijn plaats kennen, de staat speelde een centrale rol in het leven van de burgers en sociale voorzieningen stonden wat de overheidsuitgaven betreft bovenaan de prioriteitenlijst. Om diezelfde redenen werden hoge belastingen in die jaren niet als beledigend beschouwd.'

In de jaren tachtig en negentig verandert het politieke discours: 'De overheid is het probleem, niet de oplossing', in de woorden van Ronald Reagan. In de Verenigde Staten, Groot-Brittannië, maar ook in Nederland, start een ongekende liberaliserings- en privatiseringsoperatie. De regels voor banken en financiële markten worden op grote schaal versoepeld. In de Verenigde Staten komt er een einde aan de verplichte scheiding tussen consumenten- en zakenbanken. Deze was in de jaren dertig juist geïntroduceerd om te voorkomen dat banken konden gaan speculeren met het geld van gewone spaarders. In de hele westerse wereld worden veel restricties voor het kapitaal- en geldverkeer afgeschaft. Het is de klaroenstoot voor het ontstaan van een wereldwijde kapitaalmarkt waarop voortdurend nieuwe financiële producten worden geïntroduceerd en geld met de snelheid van het licht wordt verhandeld.

Ook de machtsverhoudingen binnen ondernemingen veranderen. In de jaren na de Tweede Wereldoorlog is er binnen de bedrijven op het Europese continent tot op zekere hoogte sprake van een evenwicht tussen werknemers, directie en aandeelhouders – al ijverden linkse partijen natuurlijk voor meer werknemersmacht. Veel ondernemingen hebben in deze periode oog voor de lange termijn en werkgevers investeren in scholing van werknemers – de meesten zijn ook heel lang in dienst. Ook hebben bedrijven langdurige relaties met afnemers en onderaannemers.

De balans tussen werknemers, directie en aandeelhouders is in de jaren negentig verlegd ten gunste van de aandeelhouders – ook door de Nederlandse regering die hiervoor veel wetgeving introduceert. De aandeelhoudersvergadering krijgt veel meer macht, het behalen van kortetermijnrendement wordt fiscaal aantrekkelijk gemaakt en beschermingsconstructies tegen de macht van de aandeelhouders worden bij wet verboden. *Hedge funds* betreden het toneel en kopen veel bedrijven op; vaak trouwens met vermogen van deze bedrijven zelf, dat met grote schulden wordt belegd. Deze constructie wordt door belastingwetten profijtelijk gemaakt. Als de macht van de aandeelhouders fors wordt versterkt, neemt ook het gewicht van de beurskoers enorm toe, tot op dat moment slechts één van de indicatoren

voor de gang van zaken bij een onderneming. Hoe meer aandeelhouderswaarde er wordt gerealiseerd, des te hoger de bonussen van de directies; het personeel heeft het nakijken. Dat is de pijnlijke ervaring van honderdduizenden werknemers. Bijvoorbeeld de journalisten van PCM, die moesten meemaken hoe een *hedge fund* het vermogen van de uitgever van onder meer *de Volkskrant*, *NRC Handelsblad*, *Trouw* en *Het Parool* plunderde. Enkele jaren later werd het Wegener concern, uitgever van veel regionale kranten, door speculanten te grazen genomen. Dierbare kranten werden in korte tijd aan de bedelstaf gebracht en velen verloren hun baan. Vergelijkbare geschiedenissen zien we bij ABN AMRO en AHOLD, waar de directies, opgejaagd door aandeelhouders, hebzucht en bonussen, hun bedrijven in de afgrond stortten. Slechts met kunst en vliegwerk kunnen deze bedrijven blijven voortbestaan.

Het najagen van maximale aandeelhouderswaarde en de grote nadruk op kortetermijnrendement zijn ook desastreus voor een op duurzaamheid georiënteerde politiek door bedrijven. De winst van vandaag is vaak de ecologische schuld van morgen. Ik memoreerde al eerder: ecologie is langetermijneconomie. In de huidige constellatie kunnen bedrijven niet of nauwelijks ontsnappen aan de wedloop waar ze in verwickeld zijn, zeker als ze beursgenoteerd zijn. Peter Bakker, CEO van TNT POST had – daar ben ik van overtuigd – oprechte ambities om zijn onderneming op een duurzame leest te schoeien. Het lukte de CO₂-emissies te laten dalen. Totdat 'activistische' aandeelhouders de macht in het bedrijf grepen: eerst dwongen ze een splitsing af tussen het onderdeel dat brieven bezorgt en de pakjesbestellers. Vervolgens kon Bakker zelf naar huis. En ten slotte werd het net verzelfstandigde pakjesbedrijf verkocht aan UPC. Van alle duurzaamheidsambities rest inmiddels niets meer. Het postbedrijf is verwickeld in een overlevingsstrijd – en de arbeidsvoorwaarden van de bestellers zijn dramatisch verslechterd. Een ander voorbeeld: Unilever heeft onder leiding van Paul Polman een ambitieus duurzaamheidsprogramma ontvouwd. Terecht wordt het bedrijf hier zeer om gewaardeerd en staat Polman hoog in de Duurzame 100 van het dagblad *Trouw*. Maar uiteindelijk zullen niet de juryleden van deze top-100, maar de aandeelhouders van Unilever bepalen hoelang de duurzame ambities overeind blijven. Daalt de aandeelhouderswaarde van de multinational, dan zal het met Polmans koers snel gebeurd zijn.

Niet de aandeelhouderswaarde, maar de maatschappelijke waarde dient voortaan voorop te staan in het bedrijfsleven: belangen van werknemers en duurzaamheid mogen niet langer opzij gezet kunnen worden. Hiervoor vechten, is een belangrijke taak voor GroenLinks: de wetgeving uit de jaren negentig, die de aandeelhoudersvergadering meer macht gaf en beschermingsconstructies tegen activistische aandeelhouders verbood, dient te worden teruggedraaid. Juist langetermijninvesteringen van aandeelhouders moeten aantrekkelijk gemaakt worden. Zoals tegelijkertijd de macht van de werknemers in de ondernemingen vergroot moet worden: meer zeggenschap voor ondernemingsraden en meer invloed op de samenstelling van de raden van commissarissen. Ook de belastingwetgeving behoeft aanpassing op het punt van onder andere de aftrek van vreemd vermogen.

De uitbundige consumptiegroei van de laatste decennia is voor een belangrijk deel op krediet gefinancierd. Verre reizen, nieuwe grote auto's, te verbouwen badkamers, het was voor velen niet moeilijk hier bij de bank een lening voor af te sluiten. We leefden boven onze stand. De rekening betalen we nu. Behalve dat het krediet van de aarde opraakt, is ook bij de banken de bodem van de kas zichtbaar geworden. Banken en financiële instellingen dienen weer de dienstverleners te worden die ze eens waren. Op dit terrein zijn al vele voorstellen gedaan, zoals: een financiële transactietax, het opsplitsen van banken in een handels- en consumententak, het aanhouden van veel grotere kapitaalsbuffers, het afschaffen van bonussen. Hier is niet het probleem dat we niet weten wat er nodig is, maar dat wat nodig is niet gebeurt.

De politiek heeft ook op een aantal andere terreinen en op andere manieren een rol te vervullen in het temmen van destructieve economische krachten. Denk aan de farmaceutische industrie of de machtsconcentratie in de ICT-wereld (Microsoft, Apple, Google). Wat in deze en vele andere bedrijfstakken maximale rendementen oplevert, is lang niet altijd ook in maatschappelijk opzicht het meest rendabel.

Als het om groene en sociale politiek gaat, dient de overheid de koplopers onder de multinationals te ondersteunen en de achterblijvers aan te sporen – en desnoods af te straffen. Want ook als de macht van de aandeelhouders beperkt zou worden, heeft Unilever een steun in de rug nodig. Koplopers hebben belang bij een overheid die strenge regels stelt. Doet de overheid dit niet, dan dreigen de koplopers na verloop van tijd kopje onder te gaan, want het is niet zonder risico om de kop te nemen. Elektronikaketen BCC had enige jaren grote groene ambities. Ze moest het echter helemaal alleen doen. Uiteindelijk hield ze deze niet overeind in de keiharde prijsconcurrentie met Mediamarkt en Saturn. Inmiddels heeft BCC haar groene ambities terzijde geschoven. Het is net als bij wielrennen: niemand houdt het heel lang vol alleen op kop, uiteindelijk moet ook een groot deel van de groep bereid zijn op kop te gaan rijden. Om dat te bereiken vervult de overheid een sleutelrol. Zo zouden de vooruitzichten voor een bedrijf als Eneco, dat sterk inzet op hernieuwbare energie, veel groter worden als de politiek het haar concurrenten als RWE/Essent duurder of onmogelijk maakt om kolencentrales te bouwen en te exploiteren. Een vorm van moderne industriepolitiek is hier zeer gewenst.

De Europese Unie is een onmisbaar instrument voor het temmen van het financiële kapitalisme in een groene en sociale richting. Het is een open deur om te constateren dat onze economie grensoverschrijdend is en veel bedrijven in meerdere landen actief zijn. Daar komt nog bij dat een groot deel van Europa dezelfde munt heeft, de euro. De besluitvorming over milieupolitiek heeft zich al voor een belangrijk deel verplaatst van Den Haag naar Brussel. De Europese Unie is nog veel te laks bij het aanpakken van de financiële markten. Ook zal ze de banken

in een veel strakker keurslijf dienen te dwingen. Het is een illusie te menen dat de nationale politiek dit allemaal zelf zal kunnen.

Ik ben geen Europese dromer, nooit geweest ook, hoezeer ik ook van ons continent hou. Het is een enorm tekort dat de Europese Unie geen herkenbare politieke ruimte is. Terwijl we allemaal de politiek in Den Haag of in onze gemeente dagelijks kunnen volgen, de politici kennen, weten hoe we die kunnen proberen te beïnvloeden, is de Brusselse politiek een groot gapend zwart gat. Bij de vormgeving van een herkenbare Europese politiek, waarmee Europeanen zich echt kunnen identificeren, zullen de verschillende talen en verschillende politieke culturen ook de komende decennia een lastig te nemen horde zijn. Deze constatering ontslaat de Europese politici overigens niet van de verplichting om er alles aan te doen om de gapende kloof met de burgers te overbruggen, want in een geglobaliseerde economie is de Europese Unie een cruciaal instrument om te komen tot groene en sociale regels voor het bedrijfsleven.

2. Versterk de solidariteit; verklein de inkomensverschillen

Sinds de jaren tachtig is de ongelijkheid in de westerse wereld, en ook in Nederland, toegenomen. In de financiële sector stegen de salarissen, inclusief exorbitante bonussen, tot ongekende hoogten. De beloningen van de directies van multinationals gingen vele malen over de kop. In hun voetspoor volgden de inkomens van accountants, juridische- en belastingadviseurs. In de geliberaliseerde publieke sector gingen directies bestuurdertje spelen en deze directeuren van woningcorporatis, ziekenhuizen en onderwijsinstellingen haastten zich om hun inkomens 'marktconform' te maken. Vooral de inkomens boven een ton stegen explosief: in 2001 verdienden in Nederland 124.000 mensen een inkomen boven de €100.000. Tien jaar later zijn dit er al 370.000. Inkomens boven de €200.000 stegen naar verhouding nog sneller. Nieuw is dat er een relatief beperkte groep is ontstaan, die vergeleken met de rest van de bevolking erg veel verdient (het gemiddelde inkomen ligt rond de €35.000). Onder die resterende Nederlanders zijn de inkomensverschillen relatief beperkt. Als we naar de vermogens in ons land kijken, is er sprake van grote verschillen. De vermogensverhouding is in Nederland, ook in Europees perspectief, zeer scheef: 5 procent van de Nederlanders bezit 42 procent van alle vermogen; de overige 95 procent bezit de resterende 58 procent.

De afgelopen decennia luidde het vertoog dat de politiek slechts moet zorgen voor 'gelijke kansen.' Vervolgens hangt het van het individu af, hoe hij het er zelf vanaf brengt. Dit kan leiden tot ongelijke uitkomsten, maar deze zouden geen onderwerp van politieke interventie dienen te zijn. Sterker: ongelijke uitkomsten zijn gewenst, want ze stimuleren competitie en dit leidt tot betere prestaties.

Eerlijk delen is allereerst een normatieve kwestie: het is niet rechtvaardig wanneer in een samenleving de een over meer kansen of aanmerkelijk meer goederen beschikt dan

de ander. Ieder mens is gelijk – en dat moet geen abstractie blijven. Om misverstanden te voorkomen: ik bedoel ‘gelijk’ in politieke zin; verder zijn er uiteraard zeer grote verschillen tussen mensen. Met die verschillen in voorkeuren en levensstijlen moet de politiek zich ook helemaal niet bemoeien. Een ‘gelijk recht op vrijheid’ verplicht allereerst tot grote collectieve inspanningen om de startkansen van iedereen zo gelijk mogelijk te maken; het onderwijs speelt hierin een belangrijke rol, maar ook het werk en de omstandigheden waaronder mensen wonen. Maar uiteindelijk is een ambitie voor slechts ‘gelijke kansen’ onvoldoende: de omstandigheden waarin mensen opgroeien zijn voorlopig niet gelijk en mensen worden ook met verschillende eigenschappen en kwaliteiten geboren. Daarom mag de politieke interventie niet stoppen bij het streven naar gelijke startkansen: ook de uitkomsten dienen onderwerp van politiek beleid te zijn – dat betekent herverdelen van inkomen en vermogen. Het gros van de inkomens in Nederland is redelijk gelijkmatig verdeeld. De verschillen zouden verder beperkt kunnen worden door de laagste inkomens en uitkeringen te verhogen. Deze zijn nu erg karig. Inkomens van boven ongeveer een ton zouden zwaarder belast moeten worden; de vermogensongelijkheid dient eveneens te worden aangepakt.

Voor een dergelijke aanpak is alle reden: de maatschappelijke schade van ongelijkheid is groot. In *The Spirit Level. Why Equality is Better for Everyone* (2009) doen de Britse wetenschappers Richard Wilkinson en Kate Pickett verslag van hun uitgebreide onderzoek naar de relatie tussen gelijkheid en de kwaliteit van het bestaan. Ze concluderen dat in welvarende samenlevingen met een naar verhouding gelijke inkomens- en vermogensverdeling er minder sociale problemen zijn, er minder criminaliteit is, het vertrouwen in de politiek er groter is, en de bevolking er gezonder is en langer leeft. Ook is de sociale mobiliteit in samenlevingen met meer gelijkheid substantieel groter dan in samenlevingen met grotere ongelijkheid; het is er gemakkelijker om van een dubbeltje een kwartje te worden.

Ook in GroenLinks zagen we de laatste jaren een glimp van wat is gaan heten het ‘meritocratische discours’ waarbij het primair draait om kansengelijkheid en de overheid niet de taak heeft te herverdelen van rijk naar arm. Wel spant de politiek zich in dit discours in voor een herverdeling van rijk naar publiek – dus voor goede scholen, gezondheidszorg en mooie wijken, zodat de mensen met een achterstand een ‘springplank’ hebben. Als je dan niet springt, is het je eigen schuld. Zoals gezegd, dit is mij een te gemakkelijke opvatting. Mensen worden met heel verschillende capaciteiten geboren, en nog belangrijker: politieke interventie blijkt tot nu toe maar zeer beperkt in staat om sociaal-culturele achterstelling daadwerkelijk te corrigeren. Ongelijke uitkomsten wijten aan ‘eigen schuld’ getuigt van een naïeve kijk op de zeer complexe mechanismen rondom maatschappelijke stijging (en daling).

Behalve *sociale* zijn er ook doorslaggevende *groene* motieven om te streven naar eerlijk delen en een grotere gelijkheid: Wilkinson en Pickett laten zien dat de statuscompetitie en de angst voor verlies van status in een samenleving met meer gelijkheid veel kleiner

is dan in een samenleving met een grotere ongelijkheid. In het laatste geval proberen mensen met elkaar op gelijke hoogte te komen en dat leidt tot langere arbeidstijden en een voortdurende drang tot consumptie. Goederen hebben een instrumenteel nut, maar ook steeds meer een expressieve functie. We kopen geen goederen meer om te overleven, maar vooral voor de ervaring. 'Je bent wat je koopt' – door hoe we ons kleden, hoe we wonen, waarmee we ons vervoeren, hoe we onze vrije tijd besteden, waar we op vakantie gaan, laten we zien wie we zijn en bij wie we willen horen. In deze statuscompetitie-zonder-einde weet iedereen zich, tot op zekere hoogte, gevangen. Adam Smith wees er al op dat de angst voor schaamte de vraag naar goederen onvermijdelijk voortdrijft.

Hoe groter de ongelijkheid, hoe groter de statusconcurrentie, en hoe groter de drang tot consumptie. Kleinere vermogens- en inkomensverschillen betekenen minder focus op consumptiegroei. In haar boek *Geluk! Voorbij de hyperconsumptie, haast en hufferigheid* – dat ten onrechte nooit veel aandacht heeft gekregen – onderzoekt Femke Halsema 'een alternatieve route naar individueel en gezamenlijk geluk', weg van een land dat 'verandert in een competitieve en harde samenleving waarin de macht van snel verdiend geld en leven op krediet bepalend zijn.' Halsema pleit in haar in 2008 verschenen boek voor een grotere gelijkheid: 'De grotere inkomens- en sociale tegenstellingen hebben de onderlinge competitie tussen mensen in het zichtbaar etaleren van luxegoederen versterkt.' Een groot huis, een nieuwe auto en het bezit van allerlei elektronische gadgets zijn het bewijs van maatschappelijk succes. Schulden groeien exorbitant, stress en sociale spanningen nemen toe: 'Gelijkmatige inkomensontwikkeling is een belangrijke rem op hyperconsumptie', concludeert de voormalig politiek leider van GroenLinks. Daar kunnen we een gelijke vermogensverhouding aan toevoegen.

De ambitie om de verschillen te verkleinen kent vanzelfsprekend niet alleen een nationale component, de internationale is uiteindelijk voor een progressieve partij nog belangrijker. Ook hier ontmoeten het sociale en het groene argument elkaar: de draagkracht van de aarde is ten enen male ontoereikend om iedereen op aarde het consumptieniveau te garanderen zoals wij dat in het westen nu kennen. De rijke landen zullen moeten inschikken om ontwikkelingslanden de ruimte te bieden voor een vergelijkbaar consumptieniveau. Mondiaal een grotere gelijkheid betekent onvermijdelijk minder ruimte voor materiële consumptiegroei in de rijke landen.

3. Versterk het publieke domein en democratiseer de publieke diensten

Vaak worden markt en staat tegenover elkaar geplaatst. Op de markt draait het om concurrentie en bij de staat om planning en controle. Linkse partijen willen meer staat, rechtse meer markt, zo leren middelbare scholieren het bij maatschappijleer. Maar er is een derde dimensie, waar veel te weinig over wordt gesproken en waar

veel te weinig aandacht voor is: het grote terrein van het Publieke domein. Ik doel hier op een heel groot terrein: bossen, parken, pleinen, maar ook vrije tijd, cultuur, vrije navigatie door de digitale wereld, sportverenigingen, straatfeesten, energiecollectieven, kerkgemeenschappen, zelfhulpgroepen, het strand, een fanfare, leesclubs, Wikipedia – noem maar op, zij vormen dat publieke domein.

Het Wetenschappelijk Bureau van GroenLinks gaf begin 2012 een boekje uit over wat ze noemde 'gemeengoed', waarmee ze hetzelfde domein bedoelde, en wijdde er een speciaal nummer van haar tijdschrift *de Helling* aan. In de inleiding van het boekje *Gemeengoed – delen brengt welvaart* schrijven Dick Pels en Dirk Holemans: 'Met de financieel-economische crisis verkeren zowel de markt als de staat in een systeemcrisis. In deze omstandigheden is het belangrijker dan ooit om alternatieve vormen van samenwerking en beheer te ontwikkelen, en hierbij vormen de zogenaamde commons het meest belovende initiatief.'

Ook de publicatie *Kritik der grünen Ökonomie. Impulse für eine sozial und ökologisch gerechte Zukunft* (2012) van de Heinrich-Böll-Stiftung (groene denktank gelieerd aan de Grünen) benadrukt de enorme betekenis van dit domein voor groene en rechtvaardige politiek. 'Naast de formele economie is er de relationele economie, waarin het om betrekkingen tussen mensen gaat, en niet om materiële zaken: van traditionele verenigingen als sportverenigingen en kerken tot postmoderne vormen als autodelen en zonne-energiecollectieven.' Maar ook vriendschappen, burenhulp, voedselbanken en internethulpen kunnen ertoe worden gerekend, aldus de auteurs. 'Samenwerking, met al haar ingewikkeldheden, leidt hier tot betere resultaten dan concurrentie. Gemeenschappelijke nieuwsgierigheid is hier productiever dan inhalig egoïsme. Zaken die men onderneemt vanuit passie, betrokkenheid en verantwoordelijkheidsgevoel zijn uiteindelijk veel succesvoller.' Deze economie van het publieke domein is onbetaalbaar. 'De herontdekking van de *commons* is een eerste vereiste voor de ontwikkeling van een uit de groeidwang bevrijde economie van de 21ste eeuw', aldus de Heinrich-Böll-Stiftung.

In dit publieke domein speelt privaat eigendom nauwelijks een rol, evenmin als geld. Wederkerigheid en vertrouwen zijn de dragende krachten. Ook dit is 'economie', in de zuivere betekenis van het woord, want het gaat om het efficiënt bevredigen van behoeften met schaarse middelen. Maar deze behoeftebevrediging zien we niet terug in het bruto binnenlands product (BBP), terwijl het een grote bron van welvaart is. Of het goed of slecht gaat met deze economie, horen we nooit op het Journaal, en dat is eigenlijk heel erg gek. Dit is niet de economie die getemd moet worden, en waar ik eerder op doelde: dit is de economie die alle ruimte zou moeten krijgen. Geld en geluk hebben een ingewikkelde verhouding, maar geluksonderzoek toont aan dat extra materiële welvaart, boven een bepaald niveau, mensen niet gelukkiger maakt. Wat daarvoor veel belangrijker is, is de kracht van het publieke domein: de mate waarin mensen daarin deel kunnen hebben.

Om dit publieke domein heen zit nog een grote schil van publieke diensten die sinds begin jaren negentig de markt op zijn gestuurd: de gezondheidszorg, het openbaar vervoer; of waar schaalvergroting en verzakelijking de afgelopen periode het parool was, zoals in het onderwijs en de dienstverlening door de overheid. Ook woningbouwverenigingen moesten de markt op; dat eindigde ermee dat bestuurders op schimmige kapitaalmarkten zijn gaan gokken met de miljoenen van de huurders. Dierbare instellingen kwamen vaak onder druk te staan, iedereen heeft het meegemaakt. Pijnlijk blijft het om te zien dat ook de publieke omroep ieder jaar meer moet werken in een context waarin de wetten van de markt gelden, in plaats van de uitgangspunten van het publieke domein. De steeds fellere concurrentie leidt tot meer eenvormigheid, waar juist verscheidenheid zo gewenst zou zijn. Kijkcijfers zijn koning. Vermaak, debat, ontspanning, een mondiale blik, verhalen vertellen, nieuws, ontmoeting en verrassing – er zou allemaal ruimte voor dienen te zijn bij de *publieke* omroep. Soms voor een miljoenenpubliek, maar ook voor veel kleinere groepen. Steeds met de inzet om ook te bouwen aan een gemeenschap.

Een ander voorbeeld van hoe de publieke diensten onder druk staan: de middelbare school van mijn dochters is de afgelopen jaren terechtgekomen in een eindeloze reeks fusies en overnames die er in resulteerde dat ze deel werden van een gigantische kolos met 30.000 leerlingen, waarvan de Raad van Bestuur – zo gaan ze zich dan noemen – voor zichzelf een kantoor inrichtte aan de Amsterdamse Zuid-as. Iedere keer dat de school groter werd, voelden de schoolleiding en de leraren zich machtelozer. Uiteindelijk kon een faillissement maar net worden afgewend en nog jarenlang hebben de scholen nauwelijks geld voor extra uitjes en nieuwe lesmaterialen.

Natuurlijk kunnen we niet alle publieke diensten op dezelfde hoop gooien; er is niet alleen sprake van mislukkingen, zoals er ook op de situatie in het verleden veel aan te merken is. Ook toen reed de trein niet altijd op tijd en waren er misstanden in verpleegtehuizen. Per saldo zijn de resultaten echter negatief. Terug naar het verleden kunnen we niet. We zullen de publieke diensten opnieuw moeten uitvinden, zodat we ze weer kunnen zien als ‘onze school’, ‘onze woningbouwvereniging’ en als ‘ons ziekenhuis’.

Het neoliberalisme heeft een ‘verwoestende uitwerking’ gehad, schrijft Jos van der Lans in de bundel *Vrijzinnig paternalisme. Naar een groen en links beschavingsproject* (2011): ‘De eeuw van het liberalisme heeft gezorgd voor een vernietiging van sociale gemeenschappen.’ De jaren negentig zijn, in retrospectief, een bijzonder tijdperk geweest. Hoe kon het neoliberalisme zo succesvol zijn? Waarom kreeg PvdA-leider Wim Kok de aanvechting om zijn ‘ideologische veren af te schudden’? Hoe is te verklaren dat staatssecretaris Heerma van het CDA het tafelzilver van de Nederlandse volkshuisvesting – de woningbouwverenigingen – verpatste? Hoe is het mogelijk geweest dat de energiemarkt werd geliberaliseerd,

waarna direct door de bedrijven de energiebesparingsprogramma's zijn stopgezet? Hoe kon het gebeuren dat de kapitalistische economie de gezondheidszorg, de cultuur en de vrije tijd, aan alle kanten heeft kunnen doordringen?

Het is *linkse* en *groene* politiek om de afbraak van het publieke domein en van de publieke dienst te keren en ze tot het hart van onze samenleving te maken. Het is links, omdat hier geld, bezit en concurrentie geen of in veel mindere mate een rol spelen en dus iedereen kan meedoen. En het is groen, omdat het hier draait om vormen van behoeftebevrediging die het milieu niet of minder belasten. *Kritik der grünen Ökonomie* is hoopvol gestemd: 'Het is de agenda van duizenden en duizenden oppositiebewegingen in de hele wereld om met de complete dominantie van de economie te breken. Het moet niet langer gaan om kosten-batenberekeningen maar om de vraag wat een goed en rechtvaardig leven is.'

De wij-doen-het-zelvers lopen hierin in Nederland voorop. Tegenover grote en anonieme instituties creëren zij hun eigen collectieven waarin ze zich dit publieke domein weer toe-eigenen. 'Transitie'-hoogleraar Jan Rotmans: 'De laatste vijf jaar is het aantal doe-initiatieven in Nederland explosief toegenomen. Er zijn inmiddels ruim 7500 coöperaties actief op het gebied van zorg, sociale zekerheid, voedsel en duurzame energie. De een wat verder ontwikkeld dan de ander. Zo is inmiddels een op de drie inwoners van Texel lid van TexelEnergie, een lokale energiecoöperatie die gas en licht levert en zelf groene stroom opwekt.' In delen van het bedrijfsleven en bij vele gemeenten is dezelfde houding te bespeuren: zelf beginnen, eigen doelen formuleren, nieuwe stappen zetten. Dit is een nieuwe trend, die pas een jaar of vijf oud is en explosief groeit. Hier zien we de eerste contouren van wat zou kunnen uitgroeien tot een nieuw en modern maatschappelijk middenveld. Zij kan één van de dragers worden van de maatschappelijke verandering. Uiteindelijk kan ze ook de politiek in beweging brengen.

In de ruim zes jaar dat ik lid was van de Tweede Kamer, heb ik ervaren dat politici door de bank genomen geen helden zijn. Verreweg de meesten zijn trendvolgers en geen trendsetters. Ze zijn bang de steun van hun kiezers te verliezen en maar al te vaak bepalen de dagelijkse *polls* de uitkomst van stemmingen in de Tweede Kamer. Voor wie de maatschappij wil veranderen, is het daarom de kunst maatschappelijke trends te creëren waar de politiek niet omheen kan. De wij-doen-het-zelvers zijn zo'n belangrijke nieuwe trend. De energiecollectieven besparen uitstoot van CO₂, en dat telt, maar veel belangrijker is dat zij laten zien dat er alternatieven zijn, er een andere energievoorziening mogelijk is en dat veel mensen die ook waar willen maken. Dat geeft de maatschappij vorm en creëert draagvlak. Voor een groene politiek zijn ze onmisbaar.

GroenLinks moet zich er voor inzetten dat het publieke domein weer alle ruimte krijgt om zich te ontplooien; ze zal zich in de politieke arena als advocaat, als

pleitbezorger, als bondgenoot van de burgerinitiatieven en de wij-doen-het-zelvers en hun ambities, dienen op te stellen. Met steun van de energiecollectieven kan GroenLinks een hogere prijs voor vervuilende energie afdwingen, met steun van leerlingen en ouders fusies in het onderwijs ongedaan maken, en met huurders de woningcorporaties weer tot organisaties ‘tot nut van het algemeen’ maken, zoals dat vroeger zo mooi heette. Het hervinden van deze relatie met de beweging-van-onderop sluit overigens aan bij de traditie van de voorlopers van GroenLinks: bij de PPR heetten de lokale afdelingen ‘actiecentra’ en de PSP definieerde zichzelf als ‘versterker van de maatschappelijke bewegingen in de politiek’.

Niet alleen het politieke domein verdient alle aandacht, ook de publieke diensten behoren een nieuwe plaatsbepaling te krijgen. In deze diensten (zorg, woningbouw, onderwijs, openbaar vervoer) gaan miljarden aan collectieve middelen om. Hier is een schaarbeweging nodig, van twee kanten. Allereerst dient de overheid de democratische controle op de besteding van deze middelen te verzekeren, en daarmee ook de toegang van alle burgers tot deze diensten. Maar daarnaast dient de schaal van deze diensten veel dichterbij de mensen, en de professionals die erin werken, te worden gebracht. GroenLinks zou ervoor moeten ijveren dat deze diensten dicht bij mensen in hun buurten, dorpen, steden en bedrijven komen te staan. Op dit moment is deze menselijke maat helemaal zoek. Ik wil hier niet verhehlen dat dit een grote en lastige opgave is. Maar de politieke partij die hier met inspirerende voorstellen komt, loopt werkelijk voorop.

4. Geef mensen grip op hun tijd en kies voor immateriële groei

De mensheid komt pas net kijken op de planeet aarde. Zeer, zeer lang voordat de mens er rondliep, was de aarde al een levendig en rijk ecosysteem. Waar de aarde ruim vier miljard jaar oud is, tellen we de geschiedenis van de mensheid in honderd-duizenden jaren. Tot ongeveer 1800 leefde mens in redelijk evenwicht met het aardse ecosysteem. Het idee van grenzeloze groei kenden onze verre voorouders niet. Ze leefden met de cycli van de natuur: de cycli van de seizoenen, de cycli waarin graan, katoen, of hout groeien, en met het komen en gaan van de generaties. Dit veranderde met de industriële revolutie. ‘De grootschalige mobilisatie van kolen, ijzererts en olie zette aan tot de bevrijding van de economie van een hele reeks beperkingen. Hoe meer de economie werd aangedreven door brandstof en mineralen, hoe gemakkelijker het werd om de verschillende belemmeringen voor economische expansie onderuit te halen’, aldus de Duitse socioloog en milieuwetenschapper Wolfgang Sachs in de bundel *De groei van groen. 20 jaar ecologische politiek in Europa* (2001). Het leidde tot een explosie van activiteiten en groei van welvaart.

De laatste twee eeuwen heeft de mens een belangrijk deel van alle grondstoffen aan de aarde onttrokken en verbruikt. Van de totale biodiversiteit is in Europa 65 procent en in Nederland meer dan 80 procent verloren gegaan. En de aarde warmt op. De Nederlandse Nobelprijswinnaar Paul Crutzen noemt onze tijd het ‘antropoceen’: de aarde is in een nieuwe fase beland, waarin de mens de bepalende factor is geworden, die het hele ecosysteem naar zijn hand zet.

Het is een gevaarlijk spel, nu de aarde uit balans raakt. Rapport na rapport laat zien dat de rijke landen hun grondstofverbruik met een factor 10 moeten verminderen, net als de uitstoot van broeikasgassen. Hoe is dit te bereiken? Tot nu toe worden alle kaarten gezet op innovatie. Met inzet van nieuwe technologieën zijn inderdaad indrukwekkende resultaten geboekt: terwijl de economie de laatste decennia groeide, is het verbruik van veel grondstoffen (licht) afgenomen, net als de uitstoot van vervuilende stoffen. Voor CO₂ gaat dit helaas niet op: het verbruik van fossiele brandstoffen en de concentratie van broeikasgassen in de atmosfeer stijgen nog steeds. Ik ben ervan overtuigd dat de technologische opties voor forse reducties nog groot zijn. Tegelijkertijd is de opgave enorm. Het tempo van de innovaties zal een factor 10 groter moeten worden dan de economische ontwikkeling – dat is eigenlijk onvoorstelbaar.

Een rem op productie en consumptie lijkt op termijn onontkoombaar. Een eindeloze groei van materiële welvaart is een fictie. ‘Hoeveel materiële efficiëntie je ook uit de economie perst, uiteindelijk bereik je de grens die je niet kunt overschrijden zonder het grondstofgebruik opnieuw omhoog te stuwen’, analyseert de Britse econoom Tim Jackson in zijn boek *Welvaart zonder groei. Economie voor een eindige planeet* (2010). Eigenlijk snapt iedereen dit ook wel. Alleen leggen we het moment waarop we deze waarheid onder ogen moeten zien graag nog een eind in de toekomst. De vraag is hoelang we ons dat nog kunnen permitteren.

De arbeidsproductiviteit groeit dankzij innovatie en technologische ontwikkeling. Met minder arbeid kunnen meer producten worden gemaakt, en deze producten zelf worden voortdurend vernieuwd. Nieuwe technologie kan ons vooruit helpen en veel recent ontwikkelde producten zou ik niet willen missen. Niet de nieuwe producten zijn in de eerste plaats het probleem maar de omvang van de materiële productie, als we de draagkracht van de aarde in ogenschouw nemen.

Stijging van productiviteit wordt in onze economie voor het grootste deel omgezet in hogere lonen en een verhoogde consumptie en productie – met meer *input* van grondstoffen en meer *output* van vervuilende stoffen – en maar voor een zeer beperkt deel in het verkorten van de arbeidstijd. ‘Het inkomen wordt algemeen beschouwd als belangrijker dan vrije tijd en consumeren beter dan meer tijd voor ontspanning’, aldus Wolfgang Sachs.

Er is ook een belang bij meer consumptie: het voorkomen van werkloosheid. Als gevolg van de technologische ontwikkeling stijgt de arbeidsproductiviteit. Er worden meer producten gemaakt met minder mensen. Om werkloosheid te voorkomen

moeten we economisch groeien: er dient nieuw werk gecreëerd te worden met de productie van nieuwe goederen. De kunst is deze vicieuze cirkel te doorbreken, omwille van het vinden van een balans met de draagkracht van de aarde. Er is hiervoor een elegante oplossing: verkorting van de arbeidsduur, met andere woorden: minder werken. 'Als de arbeidsproductiviteit stijgt, is de enige manier de productiviteit te stabiliseren het aantal arbeidsuren te laten teruglopen. We zouden ervoor kunnen kiezen het beschikbare werk meer evenredig over de bevolking te verdelen. In concreto betekent dat arbeidsduurverkorting, een kortere werkweek en meer vrije tijd', aldus Tim Jackson. Hij wijst erop dat de tussen 1980 en 1995 verhoogde productie voor een belangrijk deel is opgenomen als extra vrije tijd. De laatste tien jaar is deze trend omgedraaid: de werktijd neemt weer toe. Het is een aantrekkelijk perspectief: wanneer het milieu een verdere acceleratie van productie en consumptie niet verdraagt, en we geen rem willen zetten op innovatie en introductie van nieuwe producten, kunnen we de arbeidstijd verkorten – zo kan werkloosheid worden voorkomen en de belasting van het milieu worden beperkt. Bovendien biedt dat meer tijd om zich in te zetten voor het publieke domein.

Een eerlijke verdeling van het bestaande werk zou ook op de politieke agenda dienen te verschijnen, nu de werkloosheid hard oploopt en de 600.000 mensen zonder baan begint te naderen. Er is alles te zeggen voor een eerlijkere herverdeling van het bestaande werk, zoals ook tijdens de vorige grote recessie in de jaren tachtig de praktijk was.

'Tijdpolitiek' is een cruciaal begrip voor een groene en linkse partij. 'We moeten zorgen voor een ontspannen samenleving', lezen we in *Vrijheid eerlijk delen*, de nota die Femke Halsema en Ineke van Gent in 2005 publiceerden, 'met ruimte om werken, leren, zorgen en ontspannen op je eigen manier te combineren. We moeten mensen veel meer zeggenschap geven over hun eigen leven.' Dit betekent dat mensen een recht op deeltijdwerk zouden moeten krijgen, een recht op verlof, en een recht op flexibele werktijden. Wie hard wil werken moet dat kunnen, maar wie dat niet wil, moet andere keuzes kunnen maken. De ruimte voor deze tijdpolitiek ontstaat op het moment dat maximale economische groei niet langer prioriteit is. Pas als de veeleisende voltijdsbaan voor mannen niet langer de norm is, ontstaat er ook ruimte om thuis het werk eerlijker te delen. Een meer ontspannen arbeidsmoraal krijgt een kans. 'We werken om te leven en niet andersom', zoals Dick Pels en Femke Roosma schrijven in de bundel *Vrijzinnig paternalisme*.

Geld en tijd zijn concurrerende bronnen als het gaat om het welzijn van de mens. Sterker nog: veel spullen die we aanschaffen zijn vaak een dief van onze tijd. Er is een breed gevoel van ongenoegen dat er niet genoeg tijd is om van het leven te genieten; de stress en druk van het werk zijn groot. 'Tijdrijksdom in plaats van enkel financiële rijkdom. Als vrije tijd meer gewaardeerd wordt – en dit is een culturele omslag voor een calvinistisch volkje – neemt het ritme van de consumptie vanzelf af, omdat er minder verdiend wordt en dus minder op de markt gekocht kan worden', aldus Pepijn

Vloemans van het Wetenschappelijk Bureau van GroenLinks in een blog. En samen met Liesbeth van Tongeren verwoordt hij het in een opiniestuk in *de Volkskrant* als volgt: 'Een cultuur waarin iedereen minder werkt, voltooit de emancipatie van vrouwen, geeft meer werkzekerheid en biedt ons ook meer vrije tijd, terwijl we en passant de aarde sparen.'

Er is nog een andere route denkbaar als we bij voortgaande innovaties en stijging van de arbeidsproductiviteit toch willen voorkomen dat de aarde compleet uitput en de opwarming de kritische grenzen passeert. Behalve in verkorting van de arbeidsduur kunnen we de groei zoeken in immateriële activiteiten, waar doorgaans minder productiviteitsgroei mogelijk is, zoals in het onderwijs, de zorg of in de cultuur. Groei in deze sectoren is relatief 'schoon', maar is voor het welbevinden van mensen van grote betekenis. Ze versterkt het publieke domein.

Een combinatie is vanzelfsprekend zeer goed denkbaar: meer grip op de tijd en mogelijkheden tot verkorting van de arbeidstijd, gecombineerd met een verschuiving in de richting van immateriële groei. Ik weet zeker dat heel veel mensen hiernaar verlangen – onderzoek laat dat trouwens ook zien.

5. Reken eerlijke prijzen: voer de ecotaks in

Prijzen voor producten komen in de eerste plaats op de markt tot stand. De overheid beïnvloedt tot op zekere hoogte ook de prijsvorming: door de heffing van btw, het opleggen van accijnzen en via een serie specifieke belastingen. Een enkele keer probeert de overheid prijzen neerwaarts bij te stellen door het verstrekken van subsidies. Veel economen hebben laten zien dat in de prijzen van veel producten lang niet alle kosten zijn verdisconteerd. Over het algemeen kan worden gesteld, dat milieu- en gezondheidsschade niet in de prijs zit. De vliegtuigpassagier betaalt niet mee aan de kosten van het ophogen van dijken overal op de wereld, terwijl vliegen bijdraagt aan de opwarming van de aarde en de verhoging van de zeespiegel. De automobilist betaalt niet mee aan de behandeling van astmapatiënten, terwijl onomstotelijk vaststaat dat de door het autoverkeer verontreinigde lucht de ernst en de omvang van astma vergroot. De kosten van milieu- en gezondheidsschade worden nu afgewenteld op de gehele samenleving, op mensen elders in de wereld of op toekomstige generaties. Economen pleiten er al lang voor deze kosten bij de consumenten in rekening te brengen. Deze noodzakelijke correctie op de vrije prijsvorming leidt tot een betere werking van het marktmechanisme. Als gevolg van het beprijzen van de zogenoemde maatschappelijke kosten wordt er een maatschappelijk efficiëntere afweging van kosten en baten gemaakt.

De ecotaks, een klassieker van de groene politiek, zet nog een volgende stap. Hij brengt niet alleen de maatschappelijke kosten in rekening en remt daarmee ongewenst gedrag af, de opbrengst ervan wordt tevens gebruikt om gewenste activiteiten te

bevorderen. Het is een prachtig instrument dat aan twee kanten – *groen* en *links* – snijdt: het remt vervuiling af én het verlaagt de lasten op arbeid, waardoor meer mensen aan het werk kunnen.

Het beprijzen van vervuilend gedrag voor burgers en bedrijven leidt ertoe dat eerder van dit gedrag wordt afgezien of dat gezocht wordt naar mogelijkheden voor besparing. Als plastic tasje in de supermarkt niet meer gratis zijn maar bijvoorbeeld een euro kosten, neem je eerder je eigen tas mee. Duurdere energie betekent dat isolatie veel eerder rendabel wordt en dat de thermostaat veel sneller een graad lager wordt gezet. Door de introductie van een kilometerheffing zullen mensen vaker de auto laten staan en eerder de fiets of de trein nemen. Zo zullen door een forse energiebelasting bedrijven eerder op nieuwe productieprocessen overstappen.

Als de opbrengsten van de ecotaks – in het recente verkiezingsprogramma van GroenLinks belopen deze maar liefst bijna 10 miljard – worden gebruikt om de lasten op (lager betaalde) arbeid te verlagen, dan wordt het hiermee voor werkgevers veel goedkoper om mensen voor arbeidsintensief werk in dienst te nemen en kunnen de nettolonen aan de onderkant omhoog. Dát is linkse politiek.

De milieubelastingen maken altijd nog maar een klein deel uit van de Rijksbegroting. Dat is eigenlijk onvoorstelbaar. De pogingen om allerlei varianten van de ecotaks in te voeren stuitten de afgelopen decennia op fel verzet van de werkgeverslobby VNO-NCW en de fossiele energieleveranciers. Voor deze pressie is de politiek keer op keer gevoelig gebleken. Ook onder de bevolking blijkt maar beperkte steun voor de ecotaks: er is weinig vertrouwen dat de extra heffing weer terugvloeit naar de burgers, en er bestaat een wijdverbreide vrees dat het een ordinaire belastingverhoging is en de overheid het geld zelf houdt. Dit wantrouwen zal GroenLinks serieus dienen te nemen, anders lukt het niet om een ecotaks in te voeren. Waar de vervuiler moet gaan betalen, zal altijd direct moeten worden aangegeven hoe de opbrengst terugvloeit naar burgers en bedrijven.

Vanzelfsprekend zitten er in de groene *toolkit*, naast de ecotaks, nog meer gereedschappen om groene (en sociale) ambities te realiseren. Ingrijpen in de prijsvorming alleen zal niet voldoende zijn. Het is tragisch dat in Nederland de politiek van ruimtelijke ordening nauwelijks meer aandacht krijgt en de groene regelgeving stagneert. Er is vanuit de politiek überhaupt weinig aandacht om de noodzaak van groene politiek onder de aandacht te brengen.

Materiële groei

‘De economische politiek moet ten dienste komen te staan van vermeerdering van ons geluk en ons welzijn en niet langer maximale groei als enig doel hebben’, schrijft Femke Halsema in *Geluk!* Een cruciale notie, al is het nog wat dubbelzinnig door de formulering ‘niet langer als enig doel.’ Halsema pleit ervoor om het Bruto Nationaal Geluk als uitgangspunt te nemen voor politiek en beleid. Deze notie dat het in het leven om veel meer gaat dan maximale economische groei, wordt door de bevolking in ons land, en onze buurlanden, breed gedragen. Als mensen wordt gevraagd te

kiezen tussen langer doorwerken of iets minder inkomen, dan heeft de tweede optie verreweg de voorkeur. Als mensen wordt gevraagd of ze bereid zijn meer te betalen voor de zorg als er daardoor meer persoonlijke aandacht is, antwoordt bijna iedereen ja. Ze tonen zich bereid meer belasting te betalen voor het behoud van collectieve voorzieningen. Ook is er nauwelijks steun voor plannen om een snelweg door een natuurgebied aan te leggen; dat bleek bijvoorbeeld bij de discussies over de A6/A9 bij het Naardermeer. Robert Kennedy zei ooit licht chargerend: ‘Het Bruto Nationaal Product meet alles behalve datgene wat het leven de moeite waard maakt.’ Het is des te opmerkelijker dat in het dominante vertoog het maximaliseren van de economische groei uiteindelijk toch steeds weer onbetwist is. Dit, terwijl mensen in hun eigen leven allang met andere maten – dan alleen de hoogte van hun inkomen – meten als het om hun welbevinden, hun geluk of tevredenheid gaat. Het tekent de hedendaagse politieke armoede dat het verhogen van de economische groei is verworden tot centrale doelstelling, ja zelfs tot bijna het enige doel van de politiek. Cultuurpolitiek, sociale bescherming of milieupolitiek worden hieraan ondergeschikt gemaakt. Het vertoog rondom de maximale economische groei is alom aanwezig. De ruimte om dit te relativiseren moet veroverd worden. Dat blijkt in de praktijk vaak erg lastig. Het is aan GroenLinks om een veel bredere blik op wat we zouden moeten nastreven in de maatschappelijke discussie in te brengen.

Ik betoog in dit pamflet dat de kernopgave voor GroenLinks is: de economie opnieuw vorm te geven door het financieel kapitalisme te temmen, door eerlijker te delen, door meer ruimte te geven aan het publieke domein, door een actieve tijdpolitiek te voeren en door eerlijke prijzen te introduceren. Dit is de route bij uitstek om groene en sociale resultaten te behalen. Het is een amendement op het idee dat ons politieke handelen in de eerste plaats in het teken dient te staan van het maximaliseren van de materiële economische groei. ‘Sinds de crisis op de financiële markten delen de slimste economen, de machtigste politici, de best betaalde CEO’s en de briljantste financiële *quants* één doel: economische groei terug laten keren in het westen. Zij lijken op technici die de motoren van de Titanic proberen te herstarten, zonder zich over de koers van het schip te bekommeren’, aldus GroenLinks Tweede Kamerlid Liesbeth van Tongeren en Pepijn Vloemans, medewerker van het Wetenschappelijke Bureau van GroenLinks, in een blog op Joop.nl. Om de materiële groei aan te jagen kreeg het financieel kapitalisme vrij baan, werden de arbeidstijden versoepeld, en worden grotere inkomens- en vermogensverschillen verdedigd. Het is, eerlijk is eerlijk, onvermijdelijk dat als we de accenten verleggen in de richting die ik suggereer, de materiële groei wat minder zal zijn. Maar de baten hiervan zijn groot: meer milieubehoud en een samenleving waarin het welbevinden van velen vooropstaat.

Het is opmerkelijk tot welke felle reacties in het politieke debat een stellingname kan leiden, die niet ondubbelzinnig kiest voor maximale economische groei. Ik herinner me scherpe debatten uit de jaren negentig waarin Milieudefensie (waar

ik toen werkte) voor de voeten werd geworpen dat we van Nederland ‘het Jutland van Europa’ wilden maken. Op dat moment voerde Milieudefensie strijd tegen de ongelimiteerde groei van de luchthaven Schiphol. Oud-minister van Verkeer en Waterstaat, Nelie Kroes, riep uit: ‘Wat willen we dan? Je kunt ook Schiphol niet uitbreiden, maar dan moet je wel de gordijnen dichtdoen en bij kaarslicht gaan zitten.’ Ook dezer dagen bestaat er bij bestuurders een grote angst om te zakken op de lijstjes van favoriete investeringslocaties. ‘Er blijven in Europa straks maar vijf krachtige economische regio’s over’, zei de Amsterdamse burgemeester Eberhard van der Laan onlangs bij *Pauw & Witteman* met lichte paniek in zijn ogen, ‘en de Randstad moet daarbij horen.’ Zijn angstbeeld: het bedrijfsleven trekt daarheen waar de vestigingsvoorwaarden het gunstigst zijn: lage belastingen, flexibele arbeidswetten, goede door de overheid betaalde infrastructuur. We moeten ons niet laten chanteren door het internationale bedrijfsleven in een *race to the top* wat betreft vestigingsvoorwaarden, en daarmee een *race to the bottom* wat betreft het leefklimaat. Wie Jutland overigens kent, weet dat het daar best goed toeven is.

Maar laten we ook oppassen voor het omgekeerde beeld: een loom land waar iedereen elkaar voortdurend over de bol aait. Ik moet er niet aan denken. Veel mensen houden van drukte, snelheid en een prettige portie concurrentie. De vraag is waar een groene partij de dynamiek zoekt. En dan zou het niet moeten gaan om zoveel mogelijk overstappers op Schiphol binnen te halen, om een maximaal aantal containers over te slaan in de Rotterdamse haven, of de meeste internationale hoofdkantoren binnen de grenzen te krijgen. Dat is niet het soort economie waar GroenLinks in gelooft. Groene dynamiek draait om kennis, creativiteit en talent. Het gaat om kleinere en grotere steden met een geweldig leefklimaat waar miljoenen mensen graag leven: wonen én werken. Bestuurders zijn er nu vaak trots op hoeveel hoofdkantoren zich in de regio vestigen. Dat zou veel minder de vraag moeten zijn. Veel relevanter is het hoeveel afgestudeerden van Harvard, uit Peking of uit New Delhi zich met veel plezier in Nederland vestigen. *Mensen* zijn het kapitaal van een groene economie.

Groene politiek

In dit pamflet schets ik een politieke plaatsbepaling voor GroenLinks. In dit hoofdstuk heb ik een aantal suggesties gedaan voor nieuwe accenten: een vijftal prioriteiten waarop groen en links elkaar ontmoeten. Op geen enkele manier heb ik de ambitie een compleet partijprogramma te schrijven. Maar één aanvullende notie mag hier niet ontbreken, omdat die voor de positie van de partij cruciaal is: GroenLinks zal zich ook op het groene terrein – los van de genoemde vijf issues – breder dienen te positioneren.

Al associëren de kiezers GroenLinks onmiddellijk met ‘het milieu’, dit kan toch niet verhelen dat de partij op dit kernthema een wat smal en een beetje bleek profiel heeft. Er ligt een grote nadruk op één thema – klimaat en energie – en wat betreft de

oplossingen ligt het accent sterk op de technologische route. Wanneer GroenLinks de eerste helft van haar naam echt serieus neemt, ligt een verbreding naar andere groene onderwerpen zeer voor de hand: voedsel, landschap, natuur en dierenwelzijn. Er zijn zeer veel burgerinitiatieven rond deze onderwerpen en er woedt een levendig maatschappelijk debat. Veel mensen voelen zich erbij betrokken. De problemen zijn groot, terwijl er concrete oplossingen voorhanden zijn. De voedselindustrie moet op zoek naar een nieuwe balans tussen efficiency en respect, dierenwelzijn en milieu. Het mooie cultuurlandschap en de laatste resterende natuur verdienen bescherming. Maar het gaat ook gewoon om de grote betekenis in ieders leven van lekker eten en ongerepte natuur, van groen en ruimte voor fietsers in de stad, en van eindeloos kunnen wandelen door weilanden en bossen. Wie de betrokkenheid ziet bij het debat over de 'plofkip', weet hoeveel mensen het belangrijk vinden dat we meer om onze dieren geven. In mijn Tweede Kamerperiode heb ik ervaren hoe voor ongelooflijk veel mensen wandelen van grote waarde is. Ik schreef een initiatiefnota met een pleidooi om het Nederlandse landschap veel meer open te stellen voor de wandelaar en veel meer wandelpaden aan te leggen over het boerenland, over de dijken van de waterschappen, maar ook gewoon voor een ommetje dicht bij huis. Ik heb geloof ik geen parlementair initiatief genomen waar ik zoveel maatschappelijke reacties op heb gekregen; en nog steeds wordt ik erop aangesproken.

Er ligt nog een groot groen terrein braak, dat GroenLinks de komende tijd dient te betreden en waar nog veel politieke winst te boeken valt.

4. Een unieke positie

Er is bij de kiezer (maar ook bij de leden) verwarring over de vraag waar GroenLinks geplaatst moet worden op de klassieke links-rechtsschaal. Links van de PvdA? Rechts van de PvdA? Wie zijn de bondgenoten van GroenLinks? D66? Of PvdA en SP? Deze verwarring over haar plaats in het politieke krachtenveld heeft GroenLinks zelf veroorzaakt door niet altijd een heldere koers te varen. Maar het probleem zit dieper: niet in alle opzichten is de partij namelijk zo gemakkelijk op de klassieke links-rechtsschaal te plaatsen. Ik ga hier nader in op twee cruciale onderwerpen die hebben geleid tot verwarring over de exacte positie van de partij in het politieke krachtenveld: de veranderingsgezindheid van de partij, en de rol van het maatschappelijk middenveld en het publieke domein.

Nieuwe zekerheden

Het *pièce de résistance* in iedere discussie over de politieke plaatsbepaling van GroenLinks is de nota *Vrijheid eerlijk delen. 18 vrijzinnige voorstellen voor sociale politiek* van Femke Halsema en Ineke van Gent uit 2005. Volgens sommigen is hier het ‘verval’ en de ‘rechtse koers’ van de partij begonnen, terwijl voor anderen deze notitie een reden was om lid van de partij te worden. Een terugblik op deze nota kan in een pamflet over de politieke plaatsbepaling van GroenLinks niet ontbreken. *Vrijheid eerlijk delen* is immers in hoge mate bepalend geweest voor de perceptie van waar de partij voor staat. Ten tijde van het vaststellen van *Vrijheid eerlijk delen* was ik overigens lid van de GroenLinks-fractie en ook ik heb ermee ingestemd. Voor de helderheid: ik beoordeel zeven jaar later dus niet primair het werk van anderen, maar ook dat van mezelf.

Het loont de moeite het document nog eens te herlezen. De tekst is deels links: ‘mensen moet zekerheden geboden worden’; ‘de sterkste schouders dragen de zwaarste lasten’; ‘we moeten opnieuw zorgen voor nivellering’; ‘een gedeeltelijk basisinkomen voor werkenden en ondernemers’; ‘recht op flexibele werktijden en thuiswerk.’ Maar het is ook een liberaal pleidooi: voor ‘een dynamische economie’; om het ‘ontslagrecht voor werknemers in vaste dienst (te) versoepelen’; voor het ‘moderniseren van de WW. Die wordt hoger maar korter’; en tegen ‘te veel bevoogding, te weinig zelfredzaamheid.’

In feite is de tekst een weerspiegeling van zowel de socialistische als de vrijzinnige wortels van GroenLinks. *Vrijheid eerlijk delen* tracht ze te verbinden, maar erkent de spanning. Daarom staat er streng: ‘Het ene voorstel is een voorwaarde voor het andere: het is niet bedoeld om vrijelijk in te shoppen.’ Dit bleek overigens een bezweringsformule met een korte houdbaarheidsdatum: al snel ging de discussie wat betreft *Vrijheid eerlijk delen* alleen nog maar over verkorting van de WW en versoepeling van het ontslagrecht, en werden de overige 16 voorstellen vergeten.

Ik ben ervan overtuigd dat *Vrijheid eerlijk delen* vanuit sociale motieven is geschreven. Er was alle reden om de verzorgingsstaat, zoals opgebouwd na de Tweede Wereldoorlog, op te frissen. De grote, en voor links relatief nieuwe, ambitie was die van de ‘activerende verzorgingsstaat.’ Halsema en Van Gent positioneren deze tegenover de oude ‘krachteloze verzorgingsstaat die onvoldoende mogelijkheden biedt voor participatie en emancipatie.’ Dit is een belangwekkende notie, waarvoor in die tijd te weinig aandacht was, zeker bij de linkse broeders van PvdA en SP. Wie eenmaal in een uitkering zat, kwam er erg moeilijk uit – levenslange uitsluiting dreigde voor honderdduizenden. ‘Armoede, uitsluiting, en afhankelijkheid vormen een schrijnende bron van onvrijheid. De strijd daartegen is een kerntaak voor vrijzinnig linkse politiek’, aldus de nota. GroenLinks-wethouders met een sociale portefeuille hebben de laatste jaren ook vanuit dit besef hard gewerkt en veel resultaten geboekt. De toenmalige en huidige verzorgingsstaat schoot en schiet hier tekort.

Maar in *Vrijheid eerlijk delen* gebeurt meer: de nota introduceert ook het onderscheid tussen ‘outsiders’ (‘flexwerkers, werkende armen, vrouwen, allochtonen’) en ‘insiders’ (‘oudere werknemers met vaste contracten, hogere inkomens’). Voor de insiders zijn volgens Halsema en Van Gent ‘te veel privileges’ en voor de outsiders ‘veel te weinig kansen’: ‘Financiële regelingen die participatie en emancipatie belemmeren moeten worden aangepast. Dat geldt bijvoorbeeld voor de WW, het ontslagrecht, en de vele inkomensafhankelijke regelingen.’ In haar boek *Over de Linkse Lente*, dat verschijnt in de aanloop naar de verkiezingen van 2006, schrijft Femke Halsema: ‘De tegenstelling tussen insiders en outsiders vind ik het grootste maatschappelijke probleem. Dat wordt ook meer en meer een scheidslijn tussen kansrijk en kansarm’.

Deze tegenstelling tussen ‘insiders’ en ‘outsiders’ is een ongenueanceerde. Niemand betwist de noodzaak om outsiders meer perspectief te bieden. Maar moet dat door de rechten van alle insiders af te breken? De pijn zit vanzelfsprekend niet bij de rianten uitkeringen en gouden handdrukken van mensen met hoge inkomens. De pijn vinden we bij de ‘oudere werknemers met vaste contracten’, zoals ze in de nota worden genoemd. Dat zijn mensen met heel modale inkomens, die vaak jarenlang bij dezelfde baas hebben gewerkt en als ze op hun 54ste op straat worden gezet niet meer aan het werk komen. GroenLinks biedt hen ‘participatiebanen’ met een inkomen ter hoogte van het minimumloon. Dat is voor deze mensen een enorme achteruitgang. De facto dreigen deze ‘insiders’ in de voorstellen van *Vrijheid eerlijk delen* de nieuwe ‘outsiders’ te worden. Natuurlijk: bestaande rechten zijn niet heilig, maar dit is een brug te ver. Je creëert nieuwe problemen en nieuwe onrechtvaardigheid. En vervolgens is het ook nog maar de vraag of de ‘outsiders’ die GroenLinks terecht aan het werk wil helpen met de aangedragen oplossingen wel kunnen doorstromen naar een baan met enige zekerheid. Tot nu toe is er weinig dat daar op wijst. De vraag is, of met het beperken van bestaande rechten, niet ook het kind met het badwater wordt weggegooid.

De voorstellen in *Vrijheid eerlijk delen* zijn door Halsema en Van Gent gedaan in een tijd dat het economisch redelijk goed ging. De verwachting was – denk ook aan *De tijd*

voornit van Snels en Thijssen – dat we op de drempel stonden van meer economische voorspoed. Schaarste op de arbeidsmarkt leek het perspectief, niet voortdurende ontslagrondes. Onder het gesternte van 2012 komen de voorstellen wat betreft verkorting van de WW en versoepeling van het ontslagrecht uit *Vrijheid eerlijk delen* naïef over.

De laatste jaren is er een groot aantal studies verschenen over de effecten van het flexibiliseren van de arbeidsmarkt. Het wetenschappelijke bureau van de FNV concludeert dat 'een grote flexibele schil leidt tot minder innovatie en lagere productiviteit' op langere termijn. Voor werknemers 'slaat de balans van onzeker werk al meteen negatief uit.' Flexibel werk biedt kansloze werklozen soms wel een opstap naar betaald werk, maar de doorstroming naar vast betaald werk is de afgelopen tien jaar afgenomen. Flexwerkers nemen de plaats in van mensen met een vaste baan, concludeert dit onderzoek. Per saldo 'leidt dit niet tot een groter aantal banen.'

Er speelt in het debat over de toekomst van de verzorgingsstaat nog iets anders dat de positie van GroenLinks compliceert. De partij wil een grote transitie van de 'oude' economie naar een 'groene' economie: minder werk in vervuilende sectoren, veel meer werk in nieuwe, schone sectoren. Macro-economisch laat het CPB bij de doorrekening van de verkiezingsprogramma's steeds zien dat zo'n verschuiving per saldo meer banen oplevert. Ik ben ervan overtuigd dat dit klopt. Maar het is ook goed ons te realiseren dat dit een papieren werkelijkheid is. Heel veel mensen staan sceptisch tegenover alle planbureaus, koopkrachtplaatjes en rekenarij. In de beeldvorming heeft GroenLinks dit debat nog lang niet gewonnen. Maar nog lastiger is het dat dit verhaal, al klopt het macro-economisch heel mooi, voor mensen zelf voor hun eigen baan nog wel degelijk tot grote onzekerheid kan leiden. Voor werknemers bij Tata Steel/hoogovens, in de transportsector, in de olie-industrie, kan hun baan op het spel komen te staan. En dat er in de zorg, in de installatiebranche voor zonnepanelen of in de schone industrie nieuw werk bij komt, zal bij deze mensen lang niet altijd direct tot gejuich leiden. De plannen van GroenLinks betekenen – het is goed dit te beseffen – voor tienduizenden baanonzekerheid. Deze onzekerheid waar de transitie naar een groene en schone economie onvermijdelijk mee gepaard gaat, zou ook een reden dienen te zijn om in het debat over de toekomst van de verzorgingsstaat extra voorzichtig te zijn met het creëren van meer en extra onzekerheden. Een sterk vangnet en een 'warme sanering' zijn cruciaal om steun en begrip in de samenleving te verwerven en te behouden, als we de economie willen vergroenen.

Sinds *Vrijheid eerlijk delen* verscheen in 2005, is er veel veranderd. Reorganisatie van bedrijven is regel, geen uitzondering. Werknemers zijn speelbal, en hun werkzekerheid daalt. Flexibiliteit is de nieuwe norm aan het worden. Dit is niet zo'n groot probleem voor hoogopgeleide en veel gevraagde werknemers. Voor mensen met minder opleiding op een overvolle arbeidsmarkt leidt dit echter tot veel

onzekerheid. Toen de crisis in 2008 losbarstte, bleek dit overduidelijk. De ambitie van GroenLinkse politiek zou moeten zijn om mensen niet minder, maar meer – en deels andere – zekerheid te bieden: zowel aan outsiders als insiders. De wijzigingen die de VVD-PvdA-coalitie in het regeerakkoord voorstelt over het ontslagrecht en de duur en hoogte van de WW zijn vanuit dit perspectief gezien niet aanvaardbaar.

In de Haagse arena telde je het afgelopen decennium niet mee als je niet voortdurend de noodzaak van hervormingen onderschreef. Eindeloos herhaalden nieuwsduiders, spindoctors en leidende politici het rijtje van wat heette ‘noodzakelijke hervormingen’: ‘van de arbeidsmarkt, van de woningmarkt, van de zorg.’ Taal creëert een werkelijkheid. Begrippen die we hanteren definiëren wat we zien als problemen en wat als oplossingen. Dat is altijd zo geweest, dat is onvermijdelijk en daar is niks mis mee. Maar dit liep wel een beetje uit de hand. Het politieke speelveld werd door voortdurend te spreken over ‘hervormingen’ kunstmatig verkleind – uiteindelijk tot een veld waarop D66 en VVD het best uit de voeten konden.

Grote kwesties raakten buiten beeld. Zeker, er zijn ‘hervormingen’ nodig, maar niet alleen op de genoemde terreinen. De oorzaak van de ellende waarin we zitten, ligt allereerst in de ongebreidelde groei van de financiële sector en de afbraak van het publieke domein en de publieke diensten. Willen we de samenleving weer een beetje op het goede spoor krijgen, dan is hier zeer veel reparatie- en herstelwerk te verrichten. De ‘hervormingen’ waar we politiek Den Haag over horen, gaan hier nauwelijks over. Ook de *tweede crisis* raakt in het vertoog over de ‘hervormingen’ uit het zicht: niet alleen financieel maar ook ecologisch loopt het volkomen uit de hand; ook het krediet van de aarde is op. De ingrepen – of noemen we het ook ‘hervormingen’? – die hier in gang gezet moeten worden, zijn nog een paar maten ingrijpender dan de aanpassingen van bijvoorbeeld het ontslagrecht waarover nu gesproken wordt.

De veranderingen waar GroenLinks voor vecht, zouden moeten beogen mensen meer greep op hun leven en hun werk te geven, meer vrijheid, meer geluk. Hiervoor moet de greep van het financiële kapitalisme op het leven van mensen worden beteugeld. Daarnaast dienen productie en consumptie ook nog eens in overeenstemming te worden gebracht met de draagkracht van de aarde. Dat is nogal wat. Niet voor niets concludeerde GroenLinks verschillende malen dat ze de ‘meest veranderingsgezinde partij’ van Nederland is. De computers van het CPB kraken als deze het verkiezingsprogramma van GroenLinks moeten doorrekenen; zoveel verandert er. Geen partij zet in zijn plannen Nederland zo op zijn kop als GroenLinks doet.

Dat is de paradox: veranderingen zijn nodig om meer zekerheid te krijgen. In het debat over ‘hervormingen’ is GroenLinks in deze paradox een aantal malen verstrikt geraakt. Ze sprak te veel de taal van D66 en VVD, en vergat te vaak te benadrukken dat GroenLinks met de maatschappij een geheel andere kant op wil. En dat ze

zich uiteindelijk meer verwant voelt met de klassieke sociaaldemocratische bron, waar ook PvdA en SP uit drinken. GroenLinks is een linkse partij, maar ze is veel veranderingsgezinder dan PvdA en SP.

In de oppositie tegen Rutte II ligt het voor de hand dat GroenLinks het debat zoekt vanuit haar twee kernthema's: 'milieu' en 'sociaal'. De vraag of dit kabinet wel of niet voldoende hervormt, kan ze aan D66 laten. GroenLinks zou in vele variaties de vraag moeten opwerpen of het VVD-PvdA-kabinet zich wel voldoende inspant om de economie opnieuw vorm te geven: wordt het financieel kapitalisme getemd en de milieudegradatie gekeerd?

Bovengenoemde plaatsbepaling op de links-rechtsas laat overigens onverlet dat GroenLinks op een aantal 'culturele kwesties' (integratie, vrijheid van meningsuiting, rechtstaat, nationale identiteit) waarden en standpunten heeft, die niet een-op-een parallel lopen met de klassieke links-rechtsas. De politiek kent meerdere dimensies.

Politiek, markt en samenleving

Er is nog een ander punt waarop GroenLinks een unieke positie inneemt, die soms tot verwarring leidt. En dan gaat het over de vraag naar de rol van de staat, de politiek, de overheid – welke benaming je er ook precies aan geeft. In de traditioneel linkse positie is de staat het voertuig tot verandering. Rechts is er juist op uit om de rol van de staat te verkleinen. GroenLinks is vrijzinnig, benadrukt de individuele vrijheid, staat wantrouwend tegenover autoriteiten, maar ziet ook de beperkingen van de markt en pleit soms ook weer voor een grotere rol van de politiek. Waar staat ze precies?

Jolande Sap gaf afgelopen zomer een dubbelinterview met CDA-lijsttrekker Sybrand Van Haersma Buma aan *HP/De Tijd*. Sap zoekt er de toenadering tot het CDA, zoals het blad constateert. Jolande Sap: 'Wij delen een visie op de samenleving. Traditionele rechtse partijen willen een zo klein mogelijke overheid en laten individuele burgers alles zelf maar opknappen, terwijl de ouderwetse linkse partijen juist alle heil van de overheid verwachten. GroenLinks en CDA zitten daar precies tussenin. Mensen moeten met de netwerken om hen heen dingen voor elkaar krijgen. Samenredzaamheid is belangrijk voor GroenLinks, en dat herken ik ook bij het CDA.'

Het is niet helemaal onbegrijpelijk dat Jolande Sap met 'samenredzaamheid' naar het CDA lonkte, hoe verward de verslaggever van *HP/de Tijd* ook was: 'GroenLinks blijft maar verrassen. Lijsttrekker Jolande Sap zoekt toenadering tot het CDA en trekt haar partij daarmee nog meer naar het midden.' Midden?

GroenLinks heeft altijd veel waarde gehecht aan de rol van maatschappelijke organisaties, burgerinitiatieven – het publieke domein. En de partij kent al lang een grote scepsis tegenover autoritaire bestuurders en een overheid die met haar rug naar de bevolking staat. *Vadertje staat regelt het wel* is een gedachte die dicht bij PvdA en SP staat, maar GroenLinks vreemd in de oren klinkt. Het verschil van opvatting tussen GroenLinks en het CDA is overigens groter dan Jolande Sap leek

te suggereren: het CDA heeft zich traditioneel verwant gevoeld met de besturen van het 'maatschappelijk middenveld': van de kerk, de school, de woningbouwvereniging, de vakbond en de werkgeversorganisaties. Dit middenveld is behoorlijk ontspoord als gevolg van de verzelfstandigings- en privatiseringsoperaties die het CDA steeds heeft gesteund. GroenLinks is hier altijd zeer kritisch over geweest en voelt zich eerder betrokken bij de mensen die zichzelf verenigen en samenwerken, dan bij de bestuurders en de directies.

Naast de klassieke links-rechtsas, die het politieke speelveld definieert, is er ook een driehoek te tekenen waarop politieke partijen zijn in te delen. Op de drie zijden van de driehoek vinden we de staat, de markt, en de samenleving. Voor GroenLinks ligt het zwaartepunt bij de samenleving, waar PvdA en SP meer nadruk op de staat leggen, en de VVD op de markt. Vanuit dit perspectief is een forse versterking van het publieke domein en het opnieuw uitvinden van publieke diensten en organisaties voor GroenLinks van cruciaal belang. Daarom ook juicht GroenLinks de nieuwe beweging van wij-doen-het-zelvers zo sterk toe. Samen de maatschappij vormgeven, op basis van wederzijds vertrouwen, buiten de sfeer van markt, eigendom en kapitaal, én buiten het domein van de staat, daar gaat het allereerst om. Vervolgens zijn, gebaseerd op de kracht van dit publieke domein, krachtige politieke interventies onmisbaar om de economie eerlijk en groen vorm te geven. Het publieke domein alleen kan dit niet.

Is dit een beweging naar het midden, zoals *HP/de Tijd* suggereerde? Niet in politieke zin, want het beoogt een radicale koersverandering. Maar wel feitelijk: samen met zoveel mogelijk mensen werken aan een beter land, een betere wereld.

GroenLinks mag dan veel nadruk leggen op de rol van de samenleving, de politiek en de staat zijn – ik constateerde het al – onmisbaar om haar grote ambities te realiseren. '10 - 7 - 1' is een code die staat voor de bekende dilemma's in het duurzaamheidsbeleid, en die toont dat de samenleving zelf niet alle problemen kan oplossen. 10 Ton CO₂ is de hoeveelheid die een gemiddelde Nederlander per jaar produceert. 1 Ton CO₂ is de uitstoot die we ons in 2050 nog kunnen permitteren. Dat is een enorme reductieopgave. Mensen kunnen zelf door gedragsveranderingen en aanpassingen in hun huis maximaal 3 ton uitstoot besparen. 7 Ton CO₂ is de hoeveelheid die dan nog resteert. Om van 7 naar 1 ton te komen is een vorm van politieke interventie onmisbaar, zoals: zeer strenge normen voor auto's en elektrische apparaten, een belasting op (rund)vlees, aanpassingen van het elektriciteitsnet zodat er veel meer energie met zon en wind kan worden opgewekt. Voor bedrijven geldt een vergelijkbaar verhaal. Zonder ingrepen van de politiek op het terrein van normen, prijsstelling en aanleg van infrastructuur, is het volstrekt onvoorstelbaar hoe we in enkele decennia een reductie met negentig procent zouden kunnen realiseren. Veel mensen zullen ook pas in beweging komen of bereid zijn bepaalde maatregelen te steunen, als ze weten dat iedereen erin zal participeren. Afspraken moeten collectief

worden gemaakt, en daar hebben we de politiek niet voor niets voor uitgevonden. Dit is het domein waar bij uitstek een rol voor GroenLinks is weggelegd, als schakel tussen initiatieven van onderop en het politieke niveau.

De overheid dient zich wel gedeeltelijk opnieuw uit te vinden, als ze effectief wil opereren. Want de overheid heeft geen sterk *track record* als het gaat om haar maatschappelijke interventies. Ze denkt veel te veel vanuit haar eigen logica, in plaats vanuit die van burgers en bedrijven en ze heeft te zeer de neiging te willen disciplineren in plaats van ruimte te creëren. Ze zal de kunst moeten leren om coalities te sluiten met maatschappelijke initiatieven die ook verandering beogen.

Veel doe-het-zelvers miskennen overigens de cruciale rol die de politiek heeft te spelen. Hun vertrekpunt ‘als de politiek het niet doet, doen we het zelf’ leidt er regelmatig toe dat zij overschatten wat een beweging van onderop zelf, zonder steun van de politiek, uiteindelijk kan bereiken. Herman Wijffels, in wie ze een bezielende advocaat treffen, spreekt regelmatig van ‘een nieuwe fase in het beschavingsproces’ waarin we zouden zijn beland: met een zekere onvermijdelijkheid zouden we ons bewegen in de richting van een groenere en socialere samenleving. De retorische kracht van dit type bewering is sterk: er is geen reden om te somberen, de omslag is nabij. Mij is dit veel te gemakkelijk. Ze miskent volledig dat het boetseren aan de economie in essentie een machtsstrijd is, die uiteindelijk in het politieke domein – met wetten, regelgeving, belastingmaatregelen – zal moeten worden beslecht. ‘Elke handeling, hoe klein ook, zet iets in beweging. Al die handelingen bij elkaar zorgen voor de grote, de echte veranderingen’, horen we in het spotje van de Triodosbank. ‘Klein is het nieuwe groot’. Hoe mooi dit ook klinkt, zonder krachtige politieke interventies zal ‘klein’ nooit ‘groot’ kunnen worden en leidt de ‘nieuwe fase in het beschavingsproces’ nergens toe. Politieke partijen vervullen een sleutelrol.

GroenLinks neemt een unieke positie in het politieke landschap in. Niet alleen inhoudelijk door haar breed rechtvaardigheids- en vrijheidsbegrip en de manier waarop ze deze vertaalt naar het groene en linkse terrein. Met haar pleidooi voor wat ik zou willen noemen een ‘evenwichtige samenleving’. Maar ook door haar enorme veranderingsambities en de grote rol die zij ziet weggelegd voor het publieke domein bij het waarmaken van deze veranderingen.

5. De attitude van GroenLinks

Ik heb dit pamflet geschreven omdat ik geloof in de unieke politieke missie van GroenLinks. Ik typeerde in de vorige hoofdstukken het tijdsgewricht waarin we aan het werk moeten, benoemde vijf politieke prioriteiten, analyseerde de positie van GroenLinks ten opzichte van andere partijen, en beschreef de partij als bondgenoot van de vele burgerinitiatieven. Ten slotte hier nog enkele observaties over GroenLinks als partij.

Het debat ook in morele termen voeren

Het denken van GroenLinks is gebaseerd op twee centrale waarden: rechtvaardigheid en vrijheid. Deze waarden zijn er niet slechts om aan te refereren in verkiezingsprogramma's en op symposia, nee, de politieke praktijk dient ervan doortrokken te zijn. Politiek is niet een boekhoudkundige exercitie om de begroting op orde te krijgen, of een poging om koopkrachtplaatjes tot achter de komma kloppend te maken. Politiek is voor GroenLinks het vormgeven van ons samenleven, op basis van normatieve uitgangspunten. GroenLinks is vanuit dit perspectief gezien een ideologische partij.

De centrale opdracht voor de partij is het dresseren van de economie: het financiële kapitalisme en de milieudegradatie dienen aan banden gelegd; het publieke domein en de publieke diensten moeten veel meer het kloppend hart van de samenleving worden, de ongelijkheid bestreden en de arbeid in dienst van de mens gesteld. Alleen zo komt een rechtvaardige samenleving, waarin iedereen in gelijke vrijheid zijn dromen kan najagen, binnen het vizier.

Dit is vanzelfsprekend gemakkelijker opgeschreven dan uitgevoerd. Het is een missie die decennia in beslag zal nemen en die slechts stap-voor-stap kan worden verwezenlijkt. Vaak via kleine stapjes, soms door een grote stap te zetten. Als de richting maar duidelijk is. De veranderingen kunnen ook alleen in internationaal verband gerealiseerd worden. Mondiale samenwerking is cruciaal.

De politieke interventies om de vrijheid en rechtvaardigheid te bevorderen zullen vanzelfsprekend ingrijpen in het leven van mensen en in het functioneren van bedrijven. Rechtvaardigheid is nu immers vaak ver te zoeken en de vrijheid van de één gaat nog vaak ten koste van de vrijheid van de ander. De inzet van GroenLinks is dat recht te trekken. De partij zal over deze politieke interventies actief de dialoog dienen te zoeken. En dan niet met een technisch-wetenschappelijk vocabulaire, maar met een normatief verhaal. 'De bemoeienis met gedragskeuzes van mensen moet expliciet erkend worden. Moraliseren mag, nee moet', aldus Bas Eickhout en Casper Thomas in de bundel *Vrijzinnig paternalisme*. Het draait er volgens Eickhout en Thomas niet om de plannen beter uit te leggen ('Hoe iets functioneert, wijst nooit de weg naar hoe iets zou moeten zijn') maar expliciet het huidige gedrag tot

het brandpunt van de discussie te maken. Een heffing op kiloknallers? Vijftig keer meer verdienen dan een bijstandsuitkering? Een verplichting om je huis te isoleren? Het zijn vraagstukken van rechtvaardigheid en vrijheid, en ze dienen ook vanuit dit perspectief besproken te worden. In hele grote en zware auto's rijden, onbeperkt vliegen, veel (rund)vlees eten: het overschrijdt de ecologische grenzen. Let wel: waar het me om gaat is dat er over politieke voorstellen, interventies en beleid ook in morele termen wordt gesproken. Het is niet mijn voorstel dat GroenLinkers het gedrag van medeburgers in morele termen gaan wegen en beoordelen. Dat zou niet erg productief zijn. De economie kan alleen gedresseerd worden als de meerderheid van de mensen er de waarde en betekenis van inziet; waar eindigt mijn vrijheid en begint die van een ander? Wat is rechtvaardig tegenover de ander? Welke politieke maatregelen zijn in dit kader aanvaardbaar? Daarover moeten we het debat aangaan.

Politieke winden

GroenLinks is een progressieve partij waarvoor eerlijk delen belangrijk en solidariteit een kernwaarde is. Maar GroenLinks is meer dan alleen links. GroenLinks is de enige partij die zich echt bekommert om het milieu. En: GroenLinks weet dat alle verandering bij mensen zelf begint. Heel veel mensen vinden eerlijk delen, het milieu, het publieke domein van veel groter gewicht dan een politiek die slechts is gericht op maximale materiële rijkdom. Zij gruwen van een mentaliteit van *'we want it all and we want it now.'* De grote publieksenquête *21 minuten.nl* concludeert in haar laatste onderzoek (2009): 'De huidige samenleving staat voor de gemiddelde Nederlander ver van zijn/haar ideaalbeeld. Men wil vooral meer solidariteit, meer kwaliteit van leven en meer respect voor gezag.' Dit duidt er volgens de onderzoekers op dat de Nederlanders een meer egalitaire samenleving wensen: bescheiden en solidair. Vele andere onderzoeken bevestigen dit beeld. De groep die er zo over denkt is heel erg veel groter dan het aantal mensen dat bij de laatste verkiezingen op GroenLinks stemde. Het is de opgave deze mensen en de partij GroenLinks bij elkaar te brengen.

De kracht van de Grünen is dat zij zich niet gemakkelijk gek laten maken. De partij is heel herkenbaar en consequent. Vanzelfsprekend evalueren hun standpunten, zoals er ook wel eens felle interne conflicten zijn. Maar de kiezer weet wat hij aan de partij heeft.

Vaak wordt beweerd dat de Nederlandse kiezer zo wispelturig is. Nader onderzoek laat zien dat dit beeld niet klopt. De kiezers zijn eigenlijk heel consequent in hun standpunten. Daar zit niet zoveel beweging in. Wie van standpunt veranderen, zijn de politieke partijen. En dan vinden de kiezers het lastig om te bepalen welke partij nog bij hun overtuiging past. Dit verklaart voor een groot deel de variatie in de stemvoorkeuren. De vraag van de kiezer is grosso modo hetzelfde, maar het aanbod door politieke partijen is zeer veranderlijk.

Het is de kunst voor GroenLinks om een heldere positie te kiezen en deze langjarig vast te houden. Herkenbaar en consequent, ongevoelig voor politieke trends en

tegen- of meewind. Dat is een heel moeilijke opgave in onze zeer trendgevoelige samenleving. Er is een groot kiezerspotentieel voor GroenLinks, maar deze mensen zullen alleen voor GroenLinks kiezen als de partij hen jarenlang met hetzelfde verhaal weet te vinden.

Binden

GroenLinksers zijn ongekend maatschappelijk actief. Altijd te vinden in het publieke domein. Daar hebben ze overigens zelden hun GroenLinks-pet op, het is gewoon hun tweede natuur. Dit publieke domein is druk bevolkt, ja raakt steeds drukker bevolkt. De *Do It Yourself* duiken nu overal op. Ook binnen instituties is het engagement groot: bedrijven die kiezen voor duurzaamheid, honderd gemeenten die tekenen voor het Kinderpardon. Deze mensen, deze initiatieven, vormen de natuurlijke habitat van GroenLinks.

De Duitse Grünen zijn voortgekomen uit *Bürgerinitiativen* – en daar nog steeds nauw mee verbonden. Bij GroenLinks is dat toch net een slag anders: hier zijn de volksvertegenwoordigers en afdelingsbestuurders dominant – dat is de cultuur. Niet zo vreemd, gezien de ontstaansgeschiedenis als fusiepartij van een aantal kleinere politieke partijen. Te veel is de partij nog een kiesvereniging. Zoals individuele GroenLinksers al actief zijn in het publieke domein, zo zullen de burgerinitiatieven veel meer de partijcultuur moeten gaan bepalen, wil de partij beter verankerd raken en de verbinding kunnen zijn tussen dit rijke domein en het veld van de politieke besluitvorming. GroenLinks als de bondgenoot van de burgerinitiatieven, maar ook van de bedrijven en de gemeenten die zich inzetten voor een groenere en sociale wereld. Dat is het perspectief.

Tot slot: op naar een evenwichtige samenleving.

Er is geen enkele reden voor GroenLinks om aan haar bestaansrecht te twijfelen. De missie van de partij is uniek en broodnodig. Veel kiezers zijn het laatste jaar het vertrouwen in de partij kwijtgeraakt. De partij heeft daar zelf aanleiding toe gegeven. Vertrouwen gaat te paard en komt te voet. Stap voor stap zal de partij moeten laten zien dat ze op dit moment beschikt over kundige politici, die effectief samenwerken en zuinig omgaan met het in hen gestelde vertrouwen.

We verkeren in een diepe financieel-economische en ecologische crisis. Deze bepaalt in grote mate de context voor het politieke handelen. Het is opmerkelijk dat eigenlijk alle partijen ervan uitgaan dat als we nu maar flink bezuinigen en even door de zure appel heen bijten, we het oude pad der vooruitgang als vanzelf wel weer zullen vinden.

GroenLinks is ervan overtuigd dat oude tijden niet meer zullen herleven: economisch onwaarschijnlijk, ecologisch onverantwoord. De koers dient drastisch te worden verlegd. Hier hoeven we overigens helemaal niet gebukt onder te gaan: er ligt een mooie toekomst in het verschiet als we de juiste groene en linkse keuzes maken. De tijden van eindeloos groeiende materiële overvloed zijn voorbij. Het zal des te meer aankomen op eerlijk delen.

Kiemen van wat er mogelijk is, zijn overal zichtbaar. Mondiaal verzetten mensen zich tegen de tucht van het financieel kapitalisme. Het is bijzonder dat dit verzet steeds meer vorm krijgt in *grassroots*-initiatieven: coöperaties, nabuurschappen, broodfondsen, mensen die samen de handen uit de mouwen steken. Deze initiatieven sluiten aan bij oude tradities uit het verenigingsleven en bij de beginperiode van vele nu klassieke maatschappelijke organisaties. Dit is bij uitstek het speelveld van GroenLinks.

Het financieel kapitalisme is als een wild dier dat nodig getemd moet worden. Maar het is jarenlang opgezweept en gevoerd met rood vlees. Het werd alleen maar woester en onberekenbaarder. Het dier moet getemd. In essentie is het een klassieke opgave van de progressieve beweging: het opnieuw vormgeven van de economie, het vinden van een evenwicht tussen de economie en haar omgeving – de sociale en ecologische belangen. Het sociale evenwicht is dankzij de neoliberale golf van de laatste decennia volstrekt uit het lood geslagen, de ecologische balans raakt steeds verder zoek. Het herstellen van dit evenwicht is zeer urgent en de kerntaak van groene partijen.

De ideeënrijkdom op het terrein van de groene politiek is bij GroenLinks groot, lokaal zijn vele successen geboekt en de verbinding met de herlevende groene beweging biedt grote kansen. Het is de kunst om de komende jaren de focus, die nu sterk ligt op klimaat en energie, te verbreden naar voedsel, natuur, dierenwelzijn, openbaar vervoer, de fiets – issues die velen raken, waar de problemen groot zijn, maar tegelijkertijd de oplossingen voor het opraken liggen.

De linkse politiek van GroenLinks dient aan te sluiten bij de noden en wensen van veel mensen. Werknemers zijn speelbal in een spel waarvan ze de regels steeds minder snappen. Reorganisatie van bedrijven is de nieuwe regel, geen uitzondering. De werkzekerheid daalt. Flexibiliteit is de nieuwe norm aan het worden. Dit is een geringer probleem voor hoogopgeleide en veel gevraagde werknemers. Voor hen biedt het ook kansen. Maar voor mensen met minder opleiding op een overvolle arbeidsmarkt leidt dit tot veel onzekerheid. Toen de crisis in 2008 losbarstte, bleek dit zonneklaar. De ambitie van GroenLinkse politiek zou moeten zijn om mensen niet minder, maar meer – en deels nieuwe – zekerheden te bieden: zowel outsiders als insiders. Op andere sociale terreinen, zoals de zorg, kunnen vergelijkbare verhalen worden verteld.

Groene en sociale politiek kan alleen vorm krijgen als we bereid zijn te sleutelen aan ons economische systeem, dat is de kern van mijn redenering. Economische hervormingen zijn een voorwaarde voor een succesvolle aanpak van de milieudegradatie en een politiek van eerlijk delen en gelijke kansen. Ik werkte de volgende vijfslag uit: 1. beperk de macht van de financiële markten, banken en aandeelhouders; 2. versterk de solidariteit; verklein verschillen; 3. versterk het publieke domein en democratiseer de publieke diensten; 4. geef mensen grip op hun tijd en kies voor immateriële groei; en 5. reken eerlijke prijzen: voer de ecotaks in. Het zijn – deels nieuwe – onderwerpen die een centrale plek verdienen in de politieke praktijk van GroenLinks. Ze sluiten nauw aan bij de zorgen én de wensen van veel mensen. Het is de kunst ze slim uit te werken en er maatschappelijke steun voor te verwerven; er een nieuwe trend mee te zetten, een evenwichtige samenleving mee te bouwen.

GroenLinks noemde zichzelf de afgelopen jaren vaak 'een ideeënpartij op zoek naar macht'. De ideeën, ook de non-conformistische, maakten de partij tot een aantrekkelijke broedplaats. GroenLinks is altijd een partij met lef geweest. Een partij ook, die alternatieven presenteerde en oplossingen aanbood. Meer dan ooit hebben we deze eigenschappen nodig om veel mensen aan ons te binden en met onze ideeën de macht te bestormen.

‘Groene en sociale politiek kan alleen vorm krijgen als we bereid zijn te sleutelen aan ons economische systeem, dat is de kern van mijn redenering. Het sociale evenwicht is dankzij de neoliberale golf van de laatste decennia volstrekt uit het lood geslagen, de ecologische balans raakt steeds verder zoek. Het herstellen van dit evenwicht is zeer urgent en de kerntaak van groene partijen.’

‘GroenLinks noemde zichzelf de afgelopen jaren vaak “een ideeënpartij op zoek naar macht”. De ideeën, ook de non-conformistische, maakten de partij tot een aantrekkelijke broedplaats. GroenLinks is altijd een partij met lef geweest. Een partij ook, die alternatieven presenteerde en oplossingen aanbood. Meer dan ooit hebben we deze eigenschappen nodig om veel mensen aan ons te binden en met onze ideeën de macht te bestormen.’

WIJNAND DUYVENDAK was onder meer directeur van Milieudefensie en van 2002 tot 2008 lid van de Tweede Kamer voor GroenLinks. Sindsdien is hij publicist en initiatiefnemer van diverse klimaatcampagnes.

Bureau de Helling
WETENSCHAPPELIJK BUREAU GROENLINKS

